

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Emil Əhmədov Rafael oğlu

Magistrin ad□, soyad□ və atas□n□n ad□

**“Azərbaycan dövlət büdcəsinin xərclərinin səmərəliliyinin
artırılması yolları”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə□

İxtisaslaşmanın adı: Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər:

prof.Xankişiyev B.A

Magistr programının rəhbəri:

prof.Kərimov A.M

Kafedra mğdiri

i.e.d. prof. H□s□nli M.X

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Magistr dissertasiyasının adı: Azərbaycan dövlət büdcəsinin xərclərinin səmərəliliyinin artırılması yolları

GİRİŞ	3
FƏSİL I DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	6
1.1. Dövlət büdcə xərclərinin mahiyyəti və təsnifatı.....	6
1.2. Dövlət büdcə xərclərinin maliyyələşmə forması və metodları.....	15
1.3. Dövlət büdcə xərclərinin–borcların ödənilməsi mənbəyi kimi.....	23
FƏSİL II DÖVLƏT BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİ XƏRCLƏNMƏSİNİN TƏHLİLİ	26
2.1. Büdcə xərclərinin səmərəli istifadə edilməsində xəzinədarlığın rolu...	26
2.2. Dövlət büdcə xərclərinin proqramlaşdırılmasının təhlili.....	36
2.3. Dövlət büdcə xərclərinin iqtisadi inkişaf baxımından qiymətləndirilməsi	42
FƏSİL III DÖVLƏT BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI	47
3.1. Dövlət büdcə xərc normativlərinin təkmilləşdirilməsi.....	47
3.2. Büdcə xərclərinin informasiya axınının avtomatlaşdırılması.....	61
3.3. Dövlət büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	78
ƏLAVƏLƏR	79
REZÖME	83
SUMMARY	84

Magistrant Əhmədov Emil Rafael oğlu

Elmi rəhbər prof. Xankişişiyev B. A

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycan Respublikası müstəqil bir dövlət kimi özünün yeni siyasi və iqtisadi inkişaf yolunu keçmiş və inzibati idarəetmə ideyalarından imtina etmişdir. Bu da iqtisadi və sosial həyatda zəruri dəyişikliklərə səbəb olmuş, respublikada bazar iqtisadiyyatına keçidi və azad sektorun inkişaf etdirilməsi şəraitini yaratmışdır. Bu isə dövlət büdcəsinin əhəmiyyəti və rolunu heç də azaltmır, lakin onun bazar iqtisadiyyatı və sosial şəraitə uyğun olaraq bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə inkişaf etdirilməsi zərurətini irəli sürür.

Hal-hazırda respublikamızda büdcə xərclərinin çox geniş şəbəkəsi fəaliyyət göstərir. Olduqca zəruri olan geniş istiqamətdə mövcud olan ən ciddi problem büdcədən maliyyələşdirilmədə qarşıya çıxan çətinliklərdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcə xərcləri 2014-cü ildə 20,063 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2013-cü ilin xərclərindən 10,4 % artıqdır.

Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində zəruri maliyyə vəsaiti üçün mənbələr tapılmasında ciddi maneələr meydana çıxır. Eyni zamanda büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi və həmin vəsaitlərin xərclənməsinə maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi və yenidən qurulması zərurəti yaranır.

Bazar iqtisadiyyatı və elmi-texniki tərəqqinin getdikcə sürətlənməsi şəraitində büdcə idarə və təşkilatların fəaliyyətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, inkişafının və idarə olunmasının habelə ümumi problemin özəyində duran büdcə xərclərinin təkmilləşdirilməsi məsələsi son dərəcədə böyük əhəmiyyətə malikdir.

İndiki şəraitdə ölkənin milli-ictimai inkişafı prosesində yeni mərhələlər, bəzən çətin dərk edilə bilən, lakin mütləq və zəruri proseslər meydana çıxır ki, bunların da həlli ölkənin sosial və iqtisadi səviyyəsindən aslıdır. Dövlət büdcəsi bu proseslərin hər biri ilə əlaqədardır. Belə ki, məlum olduğu kimi respublikada bütün sosial-mədəni tədbirlər, idarəetmə aparatı, elmin inkişafı və sair idarə və təşkilatlar hal-

hazırda Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir və gələcəkdə də bu vəziyyət cüzi bir dəyişikliklə davam edəcəkdir.

Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi suveren respublikamızda büdcə məsələsi sisteminə də ciddi təsir göstərir və zəruri dəyişikliklərə səbəb olur. Bundan asılı olaraq da bazar iqtisadiyatı şəraitində büdcənin mahiyyəti və əhəmiyyəti, xərclərinin təsnifatı, proqnozlaşdırılması, icrası və ona maliyyə nəzarəti və sonunda xüsusən də maliyyələşdirilmənin təkmilləşdirilməsi müstəsna əhəmiyyətə malik olması ilə aktualdır.

Bazar iqtisadiyatı dövründə büdcə xərclərinin maliyyələşməsi kimi əsas və vacib bir məsələnin həyata keçirilməsi və faktiki son illərdəki maliyyələşdirmənin dinamikası və nəzərdə tutulmuş məbləğlərlə icranın vəziyyəti və istiqaməti göstərilmişdir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya üçün bu istiqamətdə vacib olan uçot və nəzarətin xüsusi rolu aydın tədqiq edilmişdir. Daha sonra bazar iqtisadiyatı tələblərinə uyğun büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri indiki vəziyyətdə mümkün qədər istifadə etməklə tədqiq edilir.

Dissertasiya işinin məqsədi. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda dövlət büdcə xərclərinin müasir vəziyyətini təhlil etmək, optimallaşdırılması və ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin səmərəsinin yüksəldilməsinə səbəb ola biləsi elmi-praktiki tədbirlər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan Respublikasında müasir dövrdə ölkənin maliyyə siyasəti, bu siyasətin icrası gedişində dövlətin, büdcə sistemi orqanlarının fəaliyyəti, ölkədə həyata keçirilmiş maliyyə sahəsində müasir təcrübədən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmeti Azərbaycan Respublikasında bütün səviyyələrdə büdcə xərclərinə aid nəzəri və praktiki problemlərin məcmusu, bu sahədə dövlət orqanlarının vəzifələrindən ibarətdir. Baxmayaraq ki, bu sahədə ölkəmizdə son 20 ildə xeyli irəliləyişlər hiss edilir, hələ də bu sahədə öz həllini tələb edən xeyli problemlər mövcuddur.

Tədqiqatın metodoloji bazası. Tədqiqatın metodoloji bazası Azərbaycan Respublikası hökumətinin Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin qərar və qətnamələri, Milli Məclisin qərarları, müzakirə materialları, büdcə, maliyyə və vergi orqanları rəhbərləri və aparıcı mütəxəssislərin iqtisadiyyat, maliyyə və pul dövriyyəsinə aid təklif və tövsiyələrindən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılışında bir sıra Azərbaycan və xarici ölkə iqtisadçı alimlərin, monoqrafiya və məqalələrindən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işi girişdən üç fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarət olaraq yazılmışdır.

Birinci fəsildə dövlət büdcəsinin xərclərinin nəzəri və metodoloji əsasları nəzəri cəhətdən izah olunur.

İkinci fəsildə dövlət büdcə xərclərinin səmərəli təhlili araşdırılır.

Üçüncü fəsildə dövlət büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması yolları informasiya axınının avtomatlaşdırılması tədqiq olunmuşdur.

Dissertasiya işinin sonunda müəyyən nəticəyə gəlinmişdir.

FƏSİL I DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dövlət büdcə xərclərinin mahiyyəti və təsnifatı

Büdcə xərcləri dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan məsrəflərdir. Bu məsrəflər dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının müxtəlif istiqamətləri üzrə istifadəsi prosesində əmələ gələn iqtisadi münasibətləri əhatə edir.

Büdcə xərcləri iqtisadi funksiyası çoxlu növləri ilə xarakterikdir. Xərclərin hər bir növü kəmiyyət (miqdarı) və keyfiyyət xarakteristikasına malikdir. Keyfiyyət xarakteristikası hər bir xərc növünün iqtisadi təbiətini və ictimai təyinatını, kəmiyyət xarakteristikasını isə onun həcmi (miqdarını, ölçüsünü) müəyyən etməyə imkan verir.

Büdcə xərclərinin növləri bir sıra amillərlə təyin edilir: dövlətin təbiəti və funksiyaları ilə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə, büdcənin xalq təsərrüfatı ilə əlaqəsinin genişliyi, dövlətin inzibati-ərazi quruculuğu, büdcə vəsaitlərinin verilmə forması vəs ilə müəyyən edilir. Bu amillər sosial-iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində bu və digər dövlətin büdcə xərcləri sistemini əmələ gəlir.

Cəmiyyətin iqtisadi həyatında büdcə xərclərinin rolu və əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə onları müəyyən əlamətlərinə görə təsnifləşdirilir.

Büdcə təsnifatının əhəmiyyətinə ondan ibarətdir ki, məlumatlardan (rəqəmlərdən) bacarıqla istifadəyə, büdcə elementləri üzrə xərclərin qruplaşdırılmasına, büdcə vəsaitlərinin real hərəkətinin vəziyyətini görməyə, sosial proseslərin və iqtisadiyyatın inkişafına aktiv təsir göstərməyə imkan yaradır. Hesabat və plan məlumatlarının tutuşdurulması, təhlil və müqayisə etməyə imkan verir. Büdcə fondlarından səmərəli istifadə etmək üçün əsaslı nəticə və təkliflərin əsaslandırılmağa, sosial-iqtisadi inkişafın istiqamətləri müəyyən etmək üçün əsas pul vəsaitlərinin istifadəsi əsas açarını cəmləşdirməyə imkan verir.

Detallaşma, xərclərin qruplaşdırılması büdcəyə alınmış rəqəmlərin yoxlanmasına, eyni tabeçilikdə olan büdcə təşkilatlarının smetalarının və büdcələrin bir neçə ilə tutuşdurulmasına, xərc dinamikasının və onların çəkisinin müəyyən edilməsinə və həmçinin hər hansı bir tələbatın ödənilməsi dərəcəsinin müəyyən edilməsini asanlaşdırır.

Təsnifat smeta və büdcələri ümumi icmal şəklində birləşdirməyə, iqtisadi təhlil aparmağa asanlaşdırır, büdcənin icrasına nəzarəti sadələşdirir, vəsaitlərdən məqsədli təyinatı üzrə istifadəsini, vaxtlı-vaxtında vəsaitlərin bir yerə cəmləşdirilməsinə şərait yaradır. Büdcənin icrasına dair hesabat üzrə xərclərin tutuşdurmağa, maliyyə intizamına əməl olunmasına, vəsaitlərdən qənaətlə xərclənməsinə və maliyyə planlarının yerinə yetirilməsində nəzarət imkanı yaradır.

Büdcə sisteminin bütün səviyyələrində müstəqil olaraq vahid yanaşma metodu ilə bütün büdcələrin tərtibi və icrasına, büdcə göstəricilərinin sahələr və ərazi inzibati bölgü üzrə müqayisə üçün həmən təsnifat baş verir.

Büdcə təsnifatı bütün idarə və təşkilatlar üçün məcburidir və Azərbaycan Respublikası büdcə qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan tələblər əsasında qurulur.

Büdcə təcrübəsində edilən dəyişikliklər əlaqədar dövlət quruculuğu və idarəetmə sistemində edilən dəyişikliklər, bütün səviyyələrdə büdcələrin müstəqilliyi, dövlət və yerli orqanlarda öz büdcələrinin tərtibi və icrası ilə bağlı hüquqların genişlənməsi, büdcə xərcləri hissəsində ayrı-ayrı xərc maddələrində şifrlərin dəyişməsi yeni büdcə təsnifatının tətbiqini tələb etdi.

Yeni təsnifatın əsas tələbi sadə və aydın şəkildə büdcənin gəlir mənbələrinin və vəsaitlərin istiqamətlərini əks etdirməkdən ibarətdir. Təsnifatın bölmələrində əsasən vəsaitlərin xərc hissəsində kod və şifrlərin bütünlüklə verilməsi vacib hesab edilir, yeni təsnifatın əsas vəzifəsi büdcənin tərkibi və struktur göstəriciləri və əsas məzmunu beynəlxalq müqayisədə təmin olunmalıdır (bu birinci növbədə büdcə xərcləri göstəricilərinə aiddir).

Nəzəri və təcrübədə büdcə xərclərinin bir neçə əlamətləri mövcuddur.

İctimai fəaliyyətinə görə hansı ki, pul vəsaitlərini istiqamətlərini əks etdirir. Birinci növbədə büdcə növbədə büdcə xərclərinin funksional təsnifatı istifadə olunur. Büdcə xərcləri iri bölmələrə və bölmə altı kimi təsnif edilir.

1. ümumdövlət xidməti (məsələləri):

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin (funksiyaları) fəaliyyəti;
- Azərbaycan Respublikası subyektlərinin və bələdiyyələrinin yüksək vəzifəli şəxslərin (funksiyaları) fəaliyyəti;
- Qanunverici dövlət hakimiyyət orqanlarının (nümayəndəliklərinin və bələdiyyə orqanlarının) funksiyaları, fəaliyyəti
- Azərbaycan Respublikası subyektlərinin dövlət icra hakimiyyət orqanlarının yerli inzibati ərazi orqanlarının fəaliyyəti;
- Məhkəmə sistemi;
- Maliyyə nəzarət (maliyyə-büdcə) vergi və gömrük orqanları
- Seçki və referendumların keçirilməsini təmin edənlər;
- Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq əlaqələr;
- Dövlət material ehtiyatları;
- Fundamental tədqiqatlar;
- Ümumi dövlət məsələləri sahəsində elmi-tədqiqatlar;
- Digər ümumdövlət məsələləri;
- Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələri;
- Azərbaycan Respublikası hərbiçilərin formalaşması və silahlı qüvvələrin modernləşməsi;
- Hərbi-dəniz və çağırışçıların hazırlığı;
- Çağırışçıların hazırlığı iqtisadiyyatı;
- Kollektiv təhlükəsizlik təmini sülhməramlı fəaliyyətin iştirakı və hazırlığı;
- Nüvə silahlı kompleksi;
- Hərbi-texniki əməkdaşlıq sahəsində beynəlxalq öhdəçilik həyata keçirilməsi;

- Milli müdafiə sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Milli müdafiə sahəsində digər məsələlər;
- Prokurorluq orqanları;
- Daxili orqanlar;
- Daxili qoşunlar;
- Ədliyyə orqanları;
- Cəzaçəkmə sistemi;
- Təhlükəsizlik orqanları;
- Sərhəd xidmət orqanları;
- Narkotik vasitələr dövriyyəsinə və psixotrop;
- Əşyalara nəzarət üzrə orqanlar;
- Mülki müdafiə, fəvqəladə hallardan təbiətin texnogen xarakterli hadisələrdən əhəlinin müdafiəsa;
- Yanğından təhlükə təmin etməkli;
- Miqrasiya siyasəti;
- Daxili qoşunların, mülki hərbi müdafiə və həmçinin hüquq-mühafizə, digər orqanlar;
- Hüquq-mühafizə və milli təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Hüquq-mühafizə və milli təhlükəsizlik sahəsində digər məsələlər;
- Ümumiqtisadi məsələlər;
- Yanacaq-enerji kompleks;
- Kosmik fəzalar istifadəsi və tədqiqatlar;
- Mineral-xammal bazarlarının yenidən işlənməsi;
- Kən təsərrüfatı və balıqçılıq;
- Su təsərrüfatı;
- Meşə təsərrüfatı;
- Nəqliyyat;
- Yol təsərrüfatı (yol fondu);

- Rabitə və informasiya;
- Milli iqtisadiyyat sahəsində tətbiqi elmi-tədqiqatlar;
- Milli iqtisadiyyatın digər məsələləri;
- Mənzil təsərrüfatı;
- Məişət təsərrüfatı;
- Abadlıq;
- Mənzil-məişət təsərrüfatı sahəsində tətbiqi elmi-tədqiqatlar;
- Mənzil-məişət təsərrüfatı sahəsində digər məsələlər;
- Ekoloji nəzarət;
- Tullantıların yığılması və su yollarının təmizlənməsi;
- Bioloji zənginliyin qorunması və landşaftın mühafizəsi;
- Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsinə aid edilən digər məsələlər;
- Məktəbəqədər təhsil;
- Ümumi təhsil;
- Natamam təhsil;
- Orta təhsil;
- Peşə hazırlığı, ixtisas artırma, yenidən hazırlıq;
- Ali və ali məktəbdən sonrakı peşə təhsili;
- Təhsil sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Təhsil sahəsində digər məsələlər;
- Mədəniyyət;
- Kinomotoqrafiya;
- Mədəniyyət, kinomotoqrafiya sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Mədəniyyət, kinomotoqrafiya sahəsində digər məsələlər;
- Stasionar tibbi yardım;
- Amlatoriya yardım;
- Bütün növdə olan stasionar tibbi yardım;
- Təcili tibbi yardım;

- Sağlamlıq sanatoriyalara yardım;
- Qan donorlarının və onların komponentlərinin təhlükəsizliyi, saxlanması, emalı və hazırlanması;
- Sanitar-infeksiya sağlamlığı;
- Səhiyyə sahəsində tətbiqi elmi-tədqiqatlar;
- Səhiyyə sahəsində digər məsələlər;
- Pensiya təminatı;
- Əhalinin sosial xidməti;
- Əhalinin sosial təminatı;
- Ailə və uşaq müdafiəsi;
- Sosial siyasət sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Sosial siyasət sahəsində digər məsələlər;
- Bədən tərbiyəsi;
- Kütləvi idman;
- Yüksək səviyyəli idman;
- Bədən tərbiyəsi və idman sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Bədən tərbiyəsi və idman sahəsində digər məsələlər;
- Radio verlişləri və televiziya;
- Nəşriyyat və dövri çap;
- Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində tətbiqi elmi tədqiqatlar;
- Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində digər məsələlər;
- Dövlət və bələdiyyələrin daxili borclara xidmət;
- Dövlət xarici borclarına xidmət;
- Azərbaycan Respublikası subyektlərinin və bələdiyyələrin büdcələrinə büdcələrarası transferlər;
- Azərbaycan Respublikası subyektlərinin və bələdiyyələrin büdcələrinin tarazlaşdırılması üçün datasıyası;
- Digər datasıyalar;
- Büdcələrarası ümumi xarakterli sair transferlər.

Bu təsnifat sistemi ictimai həyatın müxtəlif sahələrində dövlətin rolunu açıq-aydın göstərir. Hansı ki, dövlət öz funksiyasını yerinə yetirir.

Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı geniş təkrar istehsal prosesinə təsir göstərməklə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman iqtisadi məzmunundan asılı olaraq büdcə xərclərə bölünür.

Cari xərclər – dövlət hakimiyyəti orqanlarının yerli özünüidarəetmə orqanlarının, büdcə idarələrinin cari fəaliyyətini təmin etmək, habelə başqa büdcələrə və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə detasiya, subsidiya, subvensiya, qrantlar formasında yardım etmək və s nəzərdə tutulur. Bu xərclər aşağıdakı məsrəfləri özündə əks etdirir:

- Əməyin ödənilməsi və əmək ödənilməsi üzrə ayırmaların hesablanması;
- İşin, xidmətin ödənilməsi;
- Dövlətin (bələdiyyələrin) borclara xidmətin göstərilməsi;
- Təşkilatlara əvəzsiz köçürmələr;
- Büdcələrə əvəzsiz köçürmələr;
- Sosial təminat;
- Aktiv əməliyyatlar üzrə xərclər; sair xərclər.

Büdcənin əsaslı xərcləri – dövlətin investisiya və innovasiyaların maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar olan pul xərcləridir. Fəaliyyətdə olan hüquqi şəxslərin təsdiq olunmuş investisiya normaları əsasında aparılan xərclər, əsaslı təmirə edilən xərclər və s dövlət və bələdiyyə əmlaklarının artırılmasına edilən xərclər aid edilir.

Bunlardan əlavə olaraq büdcə xərclərini düzgün sərbəst yönəltmək məqsədi ilə iqtisadi təsnifat çərçivəsində əsaslı xərclərin tərkibində aşağıdakı qrup və altqruplara ayrılır.

1. Qeyri maliyyə aktivlərinə daxilolmalar.

- Əsas vəsaitlərin dəyərinin artması;
- Qeyri maddi aktivlərin artması;
- Qeyri istehsal aktivlərinin artması;
- Material ehtiyalarının dəyərinin artması.

2. Qeyri maliyyə aktivlərinin çıxması:

- Əsas vəsaitlərin dəyərinin azalması;
- Qeyri maddi aktivlərin dəyərinin azalması;
- Qeyri istehsal dəyərinin azalması;
- Material ehtiyatlarının dəyərinin azalması.

3. maliyyə aktivlərinin daxil olması:

- büdcə hesabına daxil olmalar;
- qiymətli kağızlar dəyərinin artması (səhmlərdən başqa);
- səhmlərin dəyərinin artması;
- büdcə kreditləri üzrə borcların artması;
- digər maliyyə aktivlərinin dəyərinin artması;
- sair debitor borcları artması.

4. maliyyə aktivlərin çıxması:

- büdcə hesabından çıxıb;
- qiymətli kağızlar dəyərinin azalması (səhmlərdən başqa);
- səhmlərin dəyərinin azalması (digər formada kapitalın iştirakı);
- büdcə krediti və ssuda üzrə borcun azalması;
- digər maliyyə aktivlərin dəyərinin azalması;
- sair debitor borcların azalması.

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatının mühüm əhəmiyyəti vardır. Burada hər bir qrup xərclər inzibati əlamətlərinə görə bölünür. İnzibati təsnifləşdirmə, büdcə təxsisatı alan müvafiq nazirlikləri, digər dövlət idarələrini və hüquqi şəxsləri seçməyə imkan verir. Büdcə xərclərinin bu cür təsnifləşdirilməsi idarəetmə sistemində dəyişikliklə əlaqədar xərclərin strukturunda baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirir.

Məqsədli təyinatı üzrə xərclər təsnifatı konkret məsrəf növləri üzrə büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi üçün şərait yaradır və büdcə xərcləri üzərində səmərəli və təsirli maliyyə nəzarətini təmin edir.

Xərclərin eyni zamanda ərazi üzrə təsnifləşdirilməsindən də istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin dövlət idarəetmə səviyyəsinə uyğun olaraq büdcə xərcləri federal büdcəsi xərclərinə, federal üzvlərinin büdcə xərclərinə və yerli büdcələrin xərclərinə bölünür.

1.2. Dövlət büdcə xərclərinin maliyyələşmə forması və metodları

Təcrübədə büdcə təxsisatının istifadəsində büdcə maliyyələşdirilməsindəki metoddan istifadə edilir:

- «netto-büdcə» sistemi üzrə maliyyələşmə. Pul vəsaitlərinin verilməsi bu üsulu onunla xarakterizə edilir ki, bu zaman büdcə maliyyələşməsi təsdiq olunmuş büdcə nəzərdə tutulmuş məsrəf ətrafında məhdud olmalıdır;
- «Brutto-büdcə» sistemi üzrə maliyyələşmə 0 bu sistem tam büdcədən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlarda tətbiq edilir. Bu halda büdcə vəsaiti bütün növ xərclərin hansı ki, istər cari və istərsə də büdcə təşkilatının fəaliyyətinin genişləndirilməsi əlaqədar xərclər üçün ayrılır.

Maliyyə ilində nəzərdə tutulan büdcə öhdəliklərinin icrası üçün büdcə təxsisatlarının maliyyələşdirilməsi yolu ilə büdcə maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Büdcə təxsisatına aşağıdakılar aid edilir:

- Dövlətə (bələdiyyələrə) göstərilən xidmətlərə (icra olunan işlərə), o cümlədən dövlətə (bələdiyyələrə) kantrakt əsasında göndərilən malların, icra olunmuş işlərin, göstərilən xidmətlərin ödənilməsi üçün ayrılan təxsisatlar;
- Əhalinin sosial təminatı;
- Dövlət (bələdiyyə) təşkilatları hesab edilməyən hüquqi şəxslərə büdcə investisiyalarına təxsisatlar;
- Hüquqi şəxslərə, fərdi sahibkarlara (dövlət və bələdiyyələrdən başqa) fiziki şəxslərə subsidiyaların verilməsi;
- Büdcələrarası transferlərin verilməsi;

- Beynəlxalq hüquq subyektlərinə üzvlük haqlarının, əvəzsiz olan ödənişlərin köçürülməsi;
- Dövlət (bələdiyyə) borclarına xidmətlərə;
- Azərbaycan Respublikasının onların subyektlərinin, bələdiyyələrin, hüquqi şəxslərin, vətəndaşların, dövlət hakimiyyət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar iddialar üzrə məhkəmə aktların (qərarların) icrasına.

Büdcə maliyyələşməsinin əsas elementi büdcədən vəsaitin verilməsi metodudur. Bu metodun köməyi ilə maliyyə orqanları büdcədə nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün pul vəsaitləri ilə təmin edir, maliyyə resurslarının bölüşdürülməsində mövcud praporsiyaları tənzimləyir.

Dövlətin maddi istehsal sferasında istehsala, mənzil – məişət təsərrüfat xərcləri ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun maliyyələşdirilməsi xərclərinə aid edilir.

Büdcə vəsaitləri nazirliklərə, baş idarə və müəssisələrin istehsalının genişləndirilməsi ilə əlaqədar məsrəflərə (kapital qoyuluşuna), sadə təkrar istehsalın təmin edilməsinə (subsidiya, datasiya və transferlər) əməliyyatlara və sair xərclərə verilir.

Xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi xərcləri nazirlik baş idarə və münasibətlər üzrə planlaşdırılır və eyni zamanda məqsədli təyinat üzrə nəzərdə tutulur.

Büdcə vəsaitlərinin əsas hissəsi xalq təsərrüfatının üstün sahələrinə ayrılır ki, bunlara yanacaq sənayesi energetika, kənd təsərrüfatı və nəqliyyat sahələrini aid etmək olar.

Büdcə vəsaitlərinin məqsədli istifadəsi baxımından iqtisadiyyatın inkişafı üçün kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi xərcləri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı yeni və fəaliyyətdə olan əsas fondların genişləndirilməsinə pul vəsaitlərinin verilməsidir.

Büdcə resurslarının məhdudluğu ilə əlaqədar olaraq məqsədli proqramlara daxil edilən və ya icra hakimiyyəti orqanları qərarları ilə həyata keçirilən tədbirlər üzrə investisiyaları pul vəsaitləri ayrılır.

İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərclərinin mühüm istiqaməti hüquqi şəxslərə müxtəlif subsidiyaların, datasiyaların və subversiyaların verilməsidir. Bu vəsaitlər dövlət, bələdiyyə və özəl müəssisələrin müxtəlif cari xərclərini və zərərələrini ödəmək üçün ayrılır.

Bu xərclərin əsas hissəsi kömür sənayesinə, aqrar sənaye komplekslərinə, mənzil məişət, şəhər nəqliyyatına və iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəldilir.

Sosial ehtiyaclara xərclər dövlətin sosial funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır. Bu xərclər aşağıdakı qruplara bölünür:

- Təhsil;
- Mədəniyyət, kinomotoqrafiya;
- Kütləvi informasiya vasitələri;
- Səhiyyə;
- Bədən tərbiyəsi və idman;
- Sosial siyasət.

Sosial ehtiyaclara xərclər smeta planlaşdırılması prinsipləri əsasında müəyyən edilir. Bu xərclər konkret tədbirlər və məsrəf növləri üzrə maliyyələşdirilir. Xərclərin həcmi qeyri istehsal sferasının idarələrində tərtib olunan smetalər və maliyyə orqanları tərəfindən hesablanmış təxsisatın əsasında aparılmış əməliyyatlar və s metodlarla müəyyən edilir. Büdcə təşkilatlarının smetaləri üzrə xərclərin hesablanması əsasını onların fəaliyyət göstəriciləri (sinif şagirdlərinin sayı, tədris qruplarının sayı, tədris sinif, çarpayı aparılan əməliyyatların sayı və s.) təşkil edir.

Bu zaman təşkilatın il ərzində fəaliyyəti nəzərdə tutulmalıdır.

Pul xərclərinin hesablaşma vahidləri bütçə təşkilatlarının fəaliyyətini və inkişafını təmin edən normalar üzrə müəyyən edilir.

Bütçə xərclərinin əsas prinsipi onların təyinatına və vaxtına görə ciddi nizamlanmasıdır.

Bütçə təşkilatı pul vəsaitini smetada nəzərdə tutulmayan məqsədlərə istifadə etməyə hüququ yoxdur.

Bütçə təşkilatlarının funksiyaların icrasının təmin edilməsinə daxildir:

- Bütçə təşkilatlarının işçilərinin əməyinin ödənilməsi, dövlət hakimiyyət orqanları işçilərinin (dövlət orqanlarının) saxlanması (pul mükafatları, əmək hallı və s.) ezamiyyə xərcləri qanunvericiliklə müəyyən edilən digər ödəmələr;
- Dövlətin (bələdiyyələrin) ehtiyacı üçün göstərilən xidmətlərin, icra olunmuş işlərin, göndərilmiş əmtələrin dəyərinin ödənilməsi;
- Azərbaycan Respublikası bütçə sistemində vergi, rüsum və digər məcburi ödəmələr;
- Bütçə təşkilatlarına fəaliyyəti nəticəsində dəymiş ziyanın ödənişi.

Xərc normaları – göstərilən xərclər müəyyən olunmuş xərc normaları ilə həyata keçirilir, hansı ki, pul vəsaitlərinin məbləğini özündə əks etdirən miqdarı kifayət dərəcədə tələbatı təmin edir.

Pul normaları müxtəlif növlərdə tətbiq olunur:

1. material qiymətlərinin istifadəsini göstərən natural normalar (yemək xərc normaları, dərman alınması, yumşaq inventar, geyim əşyalarının alınması və s.);
2. əmək haqqı, təqaüdlər, ezamiyyə xərcləri və s ümumiləşdirilmiş fərdi ödənişlər;
3. keçmiş dövr bütçə imkanlarına və xərc vəsaitləri göstəricilərinə əsasən müəyyən edilən normalar.

Mürəkkəbliyi dərəcəsinə görə bütçə xərclərinin xərc normaları sadə (ayrı-ayrı xərc normaları) və konbinləşmiş və ya iriləşdirilmiş, birləşdirilmiş xərc normalarını əhatə edən normalara ayrılır.

Müasir şəraitdə büdcə təşkilatının bütün növ məsrəflərini əhatə edən birləşdirilmiş nomaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu normalardan istifadə təşkilatların gələcək inkişafının son nəticələrinin təxmini müəyyən etməyə imkan verir.

Bundan başqa bu normaların tətbiqi büdcə təşkilatlarının sərbəst olaraq büdcə vəsaitlərindən qənaətlə, istifadə etməyə, müxtəlif istiqamətlərə xərcləri yönəltməyə və s məsələlərdə onların mərəği artır.

Büdcə xərclərinin normaları bir sıra faktorda dəyişə bilər. Normaların artması, xalq təsərrüfatında əmək hüququnun artımı, qiymət sisteminin dəyişməsi və büdcə xərclərinin maliyyələşməsində əlavə imkanlarının yaranması ilə əlaqədar ola bilər.

Büdcə təşkilatının xərclərinin maliyyələşməsi və planlaşdırılması zamanı mal alış, iş və xidmətlər 2000- dən yuxarı əməyin ödənilməsinin və s minimum ödənişləri dövlət və hakimiyyət orqanlarının və yerli bələdiyyə orqanlarının və ya büdcə təşkilatlarının hüquqi və fiziki şəxslərlə bağladığı müqavilələri əsas hesab olunur.

Smeta – büdcə təşkilatlarının maliyyə planı hesab edilir. Maliyyə orqanları smeta əsasında sosial məqsədlər üçün xərclərin həcmi müəyyən edir. Hansı ki, cari ilin büdcə tərkibinə daxil edilib.

1. büdcə təşkilatlarında sosial ehtiyaclara xərclərin müəyyən hissəsinin maliyyələşməsi başqa qaydada aparılır. Məsələn, kütləvi informasiya və teatr-tamaşa müəssisələrində vəsait çatışmazlığının təmin edilməsi. Bu müəssisələrin xidməti pulludur, bütün xərcləri öz gəlirləri hesabına ödəməyə çatmadıqda müəssisələrin gəlirləri ilə xərcləri arasındakı fərq isə büdcədən ödənilir.
2. Milli müdafiə xərcləri dövlətin funksiyalarından irəli gəlir. Müdafiə xərclərinin səviyyəsi və həcmi daxili və xarici faktorlardan aslıdır: - beynəlxalq vəzifələrdən sərhədlərin uzunluğundan və xarakterindən, ölkənin ərazisinin

həcmindən, hərbi işin müasir inkişafından və s, ordu və donanmanın texniki səviyyəsi, silahlı qüvvələrin heyətinin şəxsi həyatının səviyyəsinin artırılmasına və sosial-mədəni tədbirlərin keçirilməsi və ölkənin iqtisadi imkanlarından.

Müdafiə xərcləri, hansı ki, vacibdir, mürəkkəb xarakterlidir, ona görə də dövlət öz xarici siyasətini elə sülh yönümlü xarici siyasət (qurulmalıdır) aparılmalıdır ki, hərbi xərcləri daima azaltsın. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi vasitəsilə milli müdafiə xərcləri büdcənin xərclərində milli müdafiə xərclər qrup xərcləri nəzərdə tutulur. Həmin xərclərin tərkibinə ordu və donanmanın saxlanması xərcləri hərbi texnikanın alınması, əsaslı tikinti, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri, hərbi xidmət işçilərin müavinətlər və sair məsrəflər daxildir. Vəsaitlərin müəyyən hissəsi MDB-ə üzvlük haqqı kimi ödənilir.

Bütün xərclər Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin xüsusi smetasında göstərilir ki, sonradan federal büdcənin tərkibinə daxil edilir. Xərclərin planlaşdırılmasının əsas xüsusiyyəti birinci növbədə Müdafiə Nazirliyi üzrə müəyyən edilir, sonradan isə hərbi dairələr və hərbi hissələr üzrə smetalar tərtib edilir. Bu qayda onunla əlaqədardır ki, hərbi xərclərin maliyyələşdirilməsi Müdafiə nazirliyində mərkəzləşdirilməsidir.

Birbaşa hərbi xərclərin bir hissəsi büdcə xərclərinin digər bölmələrində maliyyələşir. Belə, daxili və sərhəd qoşunları, təhlükəsizlik orqanları «hüquqmühafizə fəaliyyəti və dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi» bölməsi üzrə maliyyələşdirilir.

Bu xərclərin planlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi smeta qaydasında həyata keçirilir.

Dolayı hərbi büdcə xərclərinə əsasən silahlı qüvvələrinə veteranlarına və orların ailələrinə verilən pensiya və müvafiq təminatlar daxil edilir. Bu məsrəflər «sosial siyasət» bölməsi üzrə maliyyələşdirilir.

Ümumdövlət məsələləri xərcləri tərkibinə daxil olan idarəetmə xərclər qrupuna aşağıdakılar daxildir:

- Hüquq-mühafizə orqanlarının, məhkəmə, prokuror orqanlarının saxlanması. İctimai təhlükəsizlik təmin edilməsi üçün;
- Dövlət hakimiyyət orqanlarının saxlanması. Azərbaycan Respublikası federal məclisi fəaliyyət, Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatı və Konstitutsiya Məhkəməsinin fəaliyyət maliyyə bazası kimi çıxış edir.
- Dövlət hakimiyyət orqanlarının saxlanması. Hökumətin, respublika nazirlikləri və baş idarələri respublika subyektlərinin və yerli özünüidarətmə, diplomatik təşkilatlar və digər idarələr.
- Referendum və seçkilərin keçirilməsinə. Xalq devutatlarının, prezidentin, xalq məhkəmələrinin seçkilərin keçirilməsinə və referendumların keçirilməsi.
- Sair xərclər, büdcənin digər bölmələri üzrə keçirilən xərclər.

İdarəetməyə xərclərin planlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi sosial ehtiyaclara xərclər kimi həyata keçirilir.

Büdcə krediti. Müasir dövrdə əvəzsuz (qaytarılmamaqla) maliyyələşmə ilə yanaşı büdcə krediti də inkişaf edir. Onun aşağıdakı formaları mövcuddur.

- Hüquqi şəxslərin büdcə kreditləri (vergi kreditləri, vaxtı uzadılmış kreditlər, kreditin hissə-hissə ödənilməsi, vergi və tədiyyələrin və digər öhdəliklər)
- Dövlətin xaricə əlaqəsinə əsaslanan daxili borclar və kreditlər
- Xarici dövlət kreditləri.

Büdcə krediti bank krediti ilə büdcə maliyyələşdirilməsi arasında orta vəziyyəti tutur. Büdcə maliyyələşməsindən fərqli olaraq bu kreditlər qaytarma şərti ilə verilir. Digər tərəfdən belə kreditlərin faiz alınmır.

Büdcə kreditləri həm dövlət müəssisələrinə, bələdiyyələrə həm də xüsusi hüquqi şəxslərə verilir.

İlk öncə kreditlər büdcədə nəzərdə tutulmuş limit çərçivəsində verilir. İkinci halda büdcə kreditləri müqaviləyə əsasən o şərtlə verilir ki, öhdəliklər üzrə borc olan krediti vaxtında qaytarsın. Kreditlərin vaxtında qaytarılması məqsədilə ancaq

bank zəmanətləri üsulundan istifadə edilə bilər. Əmlakın girov qoyulması qiymətli kağızlara verilən kreditin 100 % miqdarında olmalıdır. Öhdəliyin təmin edilməsi üçün mütləq yüksək likvidlik dərəcəsi olmalıdır. Bütçə təşkilatı kredit verərkən vacib şərtlərdən biri də borc olan təşkilatın maliyyə vəziyyətini, onların qabaqcadan kredit alıb almadığını, kredit borcunun olub olmadığını yoxlamalıdır.

Növbəti il üçün bütçənin təsdiqində, bütçə kreditinin verilməsinin məqsəd və qaydası göstərilməlidir. Eyni zamanda bir il müddətində və ya bir ildən artıq müddətə verilən kreditlərin limiti müəyyən edilir və imkan daxilində borc alan subyektlər məhdudlaşdırılır.

Növbəti maliyyə ili üçün təsdiq olunan bütçə qanununa əsasən bir il ərzində qaytarmaq şərti ilə müqavilə əsasında bütçədən digər səviyyələrə bütçə krediti verilir. Bütçə kreditlərindən istifadə edilməsi, qaytarılması və verilməsi qəbul olunmuş qanun və normativ hüquqi aktlar əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir.

Bütçə kreditlərinin verilməsinin faiz dərəcəsi növbəti maliyyə ili üçün təsdiq olunmuş bütçə haqqında qanunla müəyyən edilir.

Əgər verilmiş bütçə kreditləri təyin edilmiş müddətdə ödənilməyibsə ödənilməyən kreditlərin qalığı, faizlər cəmlənir, peniyalar, maliyyə yardımını (kömək) fondundan datasiya hesabına ödənilir, həmçinin federal və regionların vergi və rüsumlarından ayırmalar hesabına, xüsusi vergi rejimilə müəyyən edilmiş yerli və regional bütçələri hesabına ödənilir.

1.3. Dövlət büdcə xərcləri – borcların ödənilməsi mənbəyi kimi

Məlum olduğu kimi, dövlət büdcəsi maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən biri olmaqla ölkənin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondunu təşkil edir. Dövlət büdcəsi dövlətin həyata keçirdiyi çoxsaylı funksiyaları reallaşdırmaq üçün meydana çıxan xərclərin ödənilməsi fondu kimi çıxış edir. Dövlət büdcəsinin xərc istiqamətlərindən biri də dövlət borcları ilə bağlıdır. Yəni dövlət borclarının ödənilməsi mənbələrindən biri də dövlət büdcəsidir.

Dövlət büdcəsinin dövlət borcları ilə bağlılığı təkcə ödənişlə məhdudlaşmır. Belə ki, maliyyə fondu həm də borcun yaranma səbəblərindən biridir. Bu baxımdan dövlət büdcəsi həm də öz ehtiyaclarına yönəldilən borcların ödənişi, həm də digər borc öhdəliklərinin icrası mənbəyi kimi çıxış edir.

Dövlət borclarının ödənişi dövlət büdcəsi tərkibində borc xidmətləri üzrə xərclər kimi yer alır. Borc xidməti xərclərinin digər büdcə xərclərindən fərqli xüsusiyyətləri vardır. Bu fərqli xüsusiyyəti aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- Birincisi, bu xərclər bir çoxlarından fərqli olaraq, öhdəlik xarakteri daşıyır. Yəni dövlət bu xərclərin həyata keçirilməsinə məcburiyyət daşıyır. Bu xüsusiyyətinə görə sözü gedən xərcləri investisiya xərcləri ilə müqayisə etmək olar. Məsələn burasındadır ki, investisiya xərcləri məcburi xarakter daşımır. Yəni dövlət istədiyi anda bu xərcləri azalda, yaxud dayandıra bilər ki, bu da heç bir ağır problemlərə yol açmayacaq;
- İkincisi, borc xidməti xərcləri bilavasitə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına deyil, onun iqtisadi təhlükəsizliyinə xidmət edir;
- Üçüncüsü, əksər büdcə xərclərindən fərqli olaraq borc xidməti xərcləri ölkənin sərhədlərini aşır. Bu, xarici dövlət borcları üzrə büdcə xidmətlərinə aiddir.

Dövlət borclarının ödənilməsində büdcə vəsaitlərindən istifadə edilməsinin bir çox üstünlükləri vardır. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, bu cəhət borcların ödənilməsində müəyyənlik yaradır. Yəni, bu yolla hər il üzrə müəyyən həcmdə vaxt çatmış borc məbləğləri ödənilir. Vaxtı çatmış borcların ödənilməsi də, öz növbəsində, dövlətin kredit reytingini artırmış olur.

Digər tərəfdən, bu məqsədlə büdcə vəsaitlərindən istifadə olunması digər, qeyri-məqsəduyğun maliyyə mənbələrindən istifadə qarşısının qismən almış olur. Məsələn, əgər həmin ödənişlər dövlət büdcəsində yer almazsa, bu zaman digər metodlara, o cümlədən yeridən borc vasitələri cəlb etməyə ehtiyac yaranacaq ki, bu da bir çox çətinliklərə yol açacaqdır.

Dövlət büdcəsi üzrə borc xidmətinin daha bir üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu ödənişlərin dövrü olaran həyata keçirilməsinə imkan verir. Belə ki, ödənişlər təkcə birbaşa deyil, həm də hissə-hissə həyata keçirilir.

Dövlət büdcəsi həm daxili, həm də xarici borcların ödənişinə xidmət edir. Buna əsas borc məbləğləri ilə yanaşı faizlər də daxildir.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da hər il «Dövlət büdcəsi haqqında» qanuna əsasən daxili və xarici dövlət borcunun limiti müəyyən edilir. Eyni zamanda, burada dövlət zəmanəti ilə investisiya layihələri üzrə istifadə ediləcək xarici kreditlərin həcmi öz əksini tapır. Hər maliyyə ili ərzində dövlətin xarici və daxili borcunun ödənilməsi ilə bağlı xərclər Azərbaycan Respublikasının «Dövlət büdcəsi haqqında» qanunda yer alır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda bu xərclər bütünlüklə mərkəzləşdirilmiş xərclərə aid edilir.

2009/2014-cü illər üzrə Azərbaycanda daxili və xarici dövlət borclarına büdcə xidmətlərinin həcmi haqqında -də məlumat verilmişdir.

cədvəl № 1

Dövlət borcları üzrə büdcə xidməti

Göstəricilər	2009	2010	2012	2013	2014
Dövlətin xarici borcları üzrə büdcə xərcləri	22,6	38,6	100,6	112,9	205,4

Dövlətin daxili borcları üzrə büdcə xərcləri	227,2	287,1	312,4	780,7	780,5
---	-------	-------	-------	-------	-------

Xarici dövlət borcu üzrə büdcə xidmətinin ən yüksək həcmi 2009-cu ildə (22,6 mln.manat) təsadüf edir. Daxili dövlət borcu üzrə isə bu səviyyə 2009-cu ilə (227,2 mln.manat) təsadüf edir. Bu baxımdan maraqlı faktlardan biri də 2009/2013-cü illərdə həm xarici, həm də daxili dövlət borcları üzrə büdcə xidməti səviyyəsinin aşağı düşməsidir. Bu cəhət 2002-ci ildən sonra dövlət büdcəsi imkanlarının əvvəlki illərə nisbətən aşağı olmasından irəli gəlir. Belə ki, həmin ildən sonra büdcə gəlirlərinin həcmi artmışdır. Əslində, dövlət borclarına büdcə xidməti həcmünün aşağı düşməsinə birbaşa səbəb – ödəniş vaxtı çatmış borcların azlıq təşkil etməsidir.

Dövlət xəzinəsinin əsas vəzifələrindən biri büdcədə dövlət gəlirləri ilə dövlət xərcləri arasındakı bərabərliyi təmin etməkdir. Çünki, xəzinə bütün dövlət gəlirlərinin toplandığı və bütün dövlət xərclərinin ödəndiyi kassa rolunu oynayır. Bundan ötrü dövlət, həyata keçirilməli olan ödəmələri nizamlı şəkildə salmaq məqsədilə dövlət qiymətli kağızları – xəzinə vekselləri buraxıaraq borc vəsaitləri cəlb edilir və qeyd olunan ehtiyacları ödəyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə qısamüddətli dövlət borcları məhz, xəzinənin kassa ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə yaranmışdır.

Məlum olduğu kimi, dövlət xəzinəsi təkcə dövlət büdcəsi üzrə gəlir və xərclərin yerləşdiyi kassa rolunu oynamır. Belə ki, xəzinə bütünlüklə dövlət gəlirlərinin və xərclərinin yer aldığı maliyyə alətidir. Xəzinədə dövlət büdcəsi ilə yanaşı, büdcədən kənar fondların, eləcə də, dövlət bölməsinin gəlirləri və məsrəfləri yer almaqdadır. Buna görə də dövlətin kassası rolunu oynayan xəzinə çoxsaylı gəlir və xərclərlə bağlı olan əməliyyatları balanslaşdırılmış qaydada həyata keçirmək məcburiyyətindədir. Bunu nəzərə alaraq, dövlət gəlirləri və xərcləri arasında balansı təmin etmək məqsədilə xəzinə qiymətli kağızları emissiya edilir. İqtisadi subyektlər tərəfindən investisiyalaşdırılan xəzinə qiymətli kağızları yüksək etibarlı və aşağı riskli olurlar.

FƏSİL II DÖVLƏT BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİ XƏRCLƏNMƏSİNİN TƏHLİLİ

2.1. Büdcə xərclərinin səmərəli istifadə edilməsində xəzinədarlığın rolu

Məlum olduğu kimi dövlət büdcəsi ölkənin iqtisadi fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi göstəricilərindən biri olub özündə bütün əsas maliyyə əməliyyatlarının - gəlir, xərc və dövlət borcunun üzvi surətdə əlaqəsini əks etdirir. Bu əməliyyatlar xaraktercə müstəqil olsalar da, həyata keçirilən dövlət siyasətinə uyğun olaraq onun tərkib elementləri kimi bir-birini şərtləndirən və tamamlayan maliyyə əməliyyatları kimi çıxış edir.

Vespublikamızda bazar münasibətlərinin daha da gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq mövcud iqtisadi mühitə uyğun olan və aparılan iqtisadi siyasəti tamamlayan real dövlət büdcəsinin tərtibi, onun icrası zamanı dövlət vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsinin təşkili – ən zəruri, həyati məsələyə çevrilmişdir.

Ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə maliyyə idarəetmənin optimallaşmasında xəzinədarlıq mühün rol oynayır. Dünya ölkələrinin təcrübəsi xəzinədarlığın bu sahədə böyük səlahiyyətə malik olduğunu göstərir. Bu səlahiyyətlər, aşağıdakılardan ibarətdir: - birincisi – dövlət büdcəsinin planlaşdırılması və onun icrasına nəzarət; büdcədən kənar fondların, habelə yerli orqanların əməliyyatları üzərində nəzarət; ikincisi – cari nağd pulların idarə edilməsi, o cümlədən bank sistemində daxil olan vəsaitlər üzərində nəzarət, habelə dövlət xərclərinin nizama salınmasını təmin etmək; üçüncüsü – dövlət borclarının və təminatlı borcların idarə edilməsi; dördüncüsü – dövlət maliyyə aktivlərinin, o cümlədən dövlət müəssisələrinin səhm paketlərinin idarə edilməsi; beşincisi – dövlət idarəetmə orqanlarında əməliyyatların uçotu və dövlət maliyyə informasiya sisteminin

səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi; altıncısı – auditor qaydasında yoxlama və qiymətləndirmə.

Lakin ayrı-ayrı ölkələrdə xəzinədarlıq qarşısında duran vəzifələrin məzmunu eyni olmur. Eyni zamanda bəzi ölkələrin xəzinədarlıq sistemi öz üzərində bütün fəaliyyət növləri ilə bağlı olan məsuliyyəti götürmək istəmirlər. Hətta belə halların özündə də, xəzinədarlıq büdcə gəlirləri və xərclərinin səmərəli qurulmasında bu və ya digər formada iştirak edirlər. Xəzinədarlığın büdcə gəlirləri fəaliyyəti üzrə aşağıdakı kimidir: 1) vergilərin təşkili məsələləri; 2) banklar vasitəsilə büdcəyə daxilolmaların müəyyən edilməsi məqsədilə banklarla danışıqların aparılması; 3) bank sistemi vasitəsilə daxilolmaların toplanması və nəzarəti; 4) daxilolmaların müxtəlif dövlət idarəçiliyi orqanları və xüsusi proqramlar üzrə bölüşdürülməsi. Bundan başqa xəzinədarlıq resursların bölüşdürülməsi, xərclənməsi, büdcə vahidləri üzrə (nazirlik, idarə və s.) ayrılması və s məsələlərlə də məşğul olur.

Beynəlxalq təcrübə və respublikamızda formalaşan maliyyə sistemi mövcud vəziyyətdə bu məsələlərin düzgün və beynəlxalq standartlara uyğun həll edilməsi üçün müvafiq təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsini və praktiki olaraq alternativini olmayan qərarın – Maliyyə Nazirliyinin nəzdində Dövlət Xəzinədarlığın yaradılmasını tələb edirdi.

Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bütün sivil dünya ölkələrində xəzinədarlıq sistemi dövlət maliyyəsinin əsas elementlərindən biri kimi çoxdan formalaşmış və səmərəli fəaliyyət göstərir. Hər bir ölkənin konkret inkişaf səviyyəsindən və idarəetmə prinsiplərindən asılı olaraq, xəzinədarlıq sisteminin yerinə yetirdiyi funksiyalar çoxşaxəli olub bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. Eyni zamanda yerinə yetirdiyi funksiyalarla şərtlənən xəzinədarlıq-maliyyə sisteminin əsas tərkib elementlərindən biri kimi büdcənin icrası üzrə ən vacib iqtisadi qurumların fəaliyyətini əlaqələndirməyə və dövlətin malik olduğu maliyyə vəsaitlərini optimal idarə etməyə imkan verir. Lakin buna baxmayaraq keçid dövrünü yaşayan MDB ölkələrindən fərqli olaraq respublikamızda xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasına nisbətən gec başlandı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti «Azərbaycan Respublikasında Dövlət Xəzinədarlığın yaradılması

haqqında» 04 oktyabr 1995-ci il tarixli Fərmanı imzalayaraq büdcədən maliyyələşən bütün təşkilatların hesablaşma hesablarının istisnasız olaraq bağlanması haqqında göstəriş verdi və beləliklə də, dövlət resurslarının saxlanması və idarə edilməsi üçün «vahid hesab» anlayışının yaradılmasının bünövrəsini qoydu. Maliyyə sektorunda bu istiqamətdə aparılan islahatların əhəmiyyətini və beynəlxalq insitutlar tərəfindən ciddi dəstəklənməsini nəzərə alaraq və eyni zamanda bu prosesin gedişinə mənfi təsir göstərə biləcək hər hansı maneənin qarşısını almaq məqsədilə Respublika Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixində «Azərbaycan Respublikasında Dövlət Xəzinədarlığın fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında» Sərəncam imzaladı. Bununla da, respublikamızda dövlət maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunmasının səmərəli mexanizminin formalaşdırılması, bu vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılması və onunla bağlı əməliyyatların yalnız xəzinə hesablarının vasitəsilə aparılması üçün zəruri hüquqi baza yaradıldı. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bu hüquqi bazaya əsaslanaraq respublikamızda çevik xəzinədarlıq sisteminin yaradılması üçün müvafiq normativ sənədlər hazırlandı. Büdcə və büdcədən kənar vəsaitləri üzrə bütün maliyyə əməliyyatları xəzinə hesabları vasitəsilə həyata keçirilməyə başladı.

Dövlət xəzinədarlığının yaradılmasında əsas məqsəd – dövlət maliyyə vəsaitlərinin optimal idarəetməsinə şərait yaratmışdır. Bu işə təbii ki, xəzinədarlığa aşağıda göstərilən müvafiq normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuş geniş vəzifə və funksiyaların tapşırılmasını tələb edirdi:

- müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, büdcə və büdcədən kənar daxilolmaların mədaxil edilməsi, bölüşdürülməsi və paylanması əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;

- büdcə daxilolmalarının vəziyyətindən asılı olaraq, təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşməsinin həyata keçirilməsi;

- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsi. O cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;

- ehtiyat fondundan və investisiya xərclərindən vəsaitlərin hökumətin müəyyən etdiyi təyinatlar üzrə yönəldilməsinin təmin edilməsi;

- dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə dövlət öhdəliklərinin qəbul edilməsi, büdcə təşkilatları tərəfindən alınan malların qəbul edilən iş xidmətlərinin uçotu üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və büdcə xərclərinin kassa icrasının yerinə yetirilməsi;

- dövlət büdcəsində büdcə kəsininin ötürülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edilməsi;

- büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin və məqsədli büdcə fondlarının gəlir və xərclərinin kassa icrasının həyata keçirilməsi;

- xəzinə hesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi və onların uçotunun təşkil edilməsi;

- dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin maliyyə orqanları ilə razılaşdırılmış qaydada təsdiq edilmiş smetalara uyğun istifadəsində ümumi nəzarətin təşkil edilməsi və s.

Respublikamızda xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasına nisbətən gec başlanmasına baxmayaraq ölkə rəhbərliyinin bilavasitə qayğısı və köməkliyi ilə bu sistemin formalaşdırılması və təşəkkül tapması üçün çox işlər görülmüş, sistemin bütün elementləri qısa müddətdə uğurla həyata keçirilmiş və əldə olunmuş nəticələr beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada Baş Dövlət Xəzinədarlığı tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da ödənişlər üzrə borcların əmələ gəlməsinin qarşısını almağa, büdcə təşkilatlarını resursla müntəzəm təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxtında həyata keçirməyə, büdcə vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi üzərində cari nəzarəti etməyə imkan verir.

Hazırda respublikamızda beynəlxalq standartlara uyğun xəzinədarlıq sistemi yaradılmış, dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə olunması təmin olunmuş, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üzərində dövlət nəzarəti

yaradılmış, dövlət borclarının çevik idarə olunması, lüzumsuz borcların yaradılmasının qarşısının alınması əsasən təmin olunmuş, respublikada dövlət qiymətli kağızlar bazarının yaradılması sürətləndirilmişdir.

Xəzinədarlıq sisteminin yaradılması ilə əlaqədar olaraq 5 mindən çox büdcə təşkilatının 8 mindən çox bank hesabı bağlanmış və həmin dövrdə təşkilatların hesabında sərbəst büdcə qalığı kimi mövcud olan 34,0 mln.manat vəsait vahid xəzinə hesabına cəmləşdirərək əmək haqqına və sosial müdafiə üzrə ayırmaların ödənilməsinə yönəldilmişdir.

Məhz bu tədbirlər nəticəsində respublikanın bütün büdcə təşkilatlarında əmək haqlarını tamamilə ödəmək, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna büdcə təşkilatları üzrə borc problemlərini aradan qaldırmaq və xeyli miqdarda büdcə vəsaitlərinə qənaət etmək mümkün olmuşdu.

Bəzən ölkələrdən fərqli olaraq respublikamızda yaradılmış xəzinədarlıq sistemi dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsində aktiv rola malikdir. Belə ki, büdcə vəsaitlərinin hərəkətinin tam xəzinə uçotunun aparılması ilə yanaşı dəqiq müəyyən olunmuş və mövcud qanunvericiliklə təsbit edilmiş prosedurlara uyğun olaraq xəzinədarlıq tərəfindən büdcə təşkilatlarının bütün xərclərinin icrası və ona nəzarət prosesi həyata keçirilir. Başqa sözlə, xəzinədarlıq respublikamızda büdcənin kassa icrasını həyata keçirən, büdcə və büdcədən kənar vəsaitlərin hərəkəti haqqında dolğun və hərtərəfli informasiyaya malik olan yeganə orqan kimi çıxış edir. İstənilən dövlətin uğurlu iqtisadi inkişafı, hər şeydən əvvəl onun malik olduğu maliyyə və maddi ehtiyatlarının vəziyyəti haqqında dürüst və operativ məlumata malik olmasından, habelə onların effektiv idarə edilməsi imkanından asılıdır. Yaranmış hər hansı vəziyyətin real qiymətləndirilməsi və qəbul ediləcək qərarın keyfiyyəti, məhz əldə edilmiş ilkin informasiyanın etibarlılığından asılıdır. Dövlət vəsaitlərinin effektiv idarə edilməsi, cari vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vəsaitlərin proqnozlaşdırılması və baş kredit sərəncamçılarına veriləcək xərc limitlərinin müəyyən edilməsi üçün tələb olunan məlumat mənbəyi kimi hazırda xəzinədarlıq çıxış edir. Xəzinədarlığın həyata keçirdiyi xəzinə uçotu və hesabatı kredit sərəncamçıları tərəfindən büdcə vəsaitlərinin istifadə vəziyyəti, təşkilatlar

tərəfindən istifadə olunmayan və lüzumsuz yaradılan ehtiyat vəsaitlərin aşkar edilərək, onların dövriyyəyə cəlb edilməsi, büdcə təxsisatları ilə kassa xərcləri arasında müddətin maksimum qısaldılması üçün tədbirlərin görülməsi, büdcədən kənar vəsaitlərin daha çox prioritet tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi barədə dolğun məlumatın əldə edilməsi və son nəticədə, dövlət vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsi üçün zəruri baza yaradır.

Büdcə təşkilatlarının nə vaxt və hansı xərcləri həyata keçirəcəyi barədə məlumatlara malik olmaqla, xəzinədarlıq, vahid hesabın köməyi ilə təşkilatların istifadə olunmayan və sərbəst olan qalıq büdcə vəsaiti hesabına digər mənbələrdən qısa müddətə vəsait cəlb olunması barədə özünün hazırladığı proqnozlara düzəlişlər etmək və kassa kənarlaşmalarını aradan qaldırmaq və ya onun təsirini minimuma endirmək imkanına malikdir. Xəzinədarlığın vahid hesaba malik olması – onun iqtisadiyyatın digər sahələrində baş verə biləcək hər hansı neqativ proseslərdən qorunmasını təmin edir. Bununla yanaşı vahid hesabın yaradılması büdcədə nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin kredit sərəncamçıları tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq istifadə edilməsində məhdudiyyətlər yaratmır. Əksinə, xəzinədarlıq tərəfindən vəsaitlərin birbaşa son istifadəçilərə çatdırılması ayrılmış vəsaitlərdən büdcə sistemi üzrə mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun istifadə etməklə büdcə təşkilatına öz funksional vəzifələrini daha effektiv yerinə yetirməyə imkan verir.

Maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadə edilməsi ilə yanaşı onların xərcləməsinin bütün mərhələlərində xəzinədarlıq istənilən səviyyədə büdcənin icrasına ilkin nəzarət funksiyasını da həyata keçirir. Yalnız bununla dövlət maliyyəsinin vahidliyi və onlardan istifadə edilməsi təmin edilə bilər.

Respublikamızda xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasının ilkin mərhələsində (1997-1998-ci illər) xəzinə orqanları tərəfindən büdcə təşkilatlarının həyata keçirdikləri yalnız kassa xərcinə nəzarət olurdusa, sonradan bu nəzarət vəsaitlərin kassa xərcindən əvvəlki mərhələlərinə də tətbiq olunurdu. Bu mexanizm vəsaitlərin məqsədli istifadəsini təmin edən daha effektiv vasitəyə çevrildi. 1999-cu ildə dövlət büdcəsinin xərcləri üzrə öhdəliklərin qəbul edilməsi, 2000-ci ildə isə

büdcədən maliyyələşən kredit sərəncamçıları tərəfindən alınan malların, qəbul edilən iş və xidmətlərin xəzinə uçotu mərhələləri tətbiq edilirdi. Eyni zamanda dövlət vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı müddəalar «Büdcə sistem haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda təsbit edilirdi:

- dövlət büdcəsinə bütün daxilolmaların və ödəmələrin, büdcədən kənar haqların (ödənişlərin), büdcədən kənar dövlət fondlarının maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə icra edilməsi;

- büdcə təşkilatlarının satın aldığı mallara, qəbul etdiyi iş və xidmətlərə görə dövlət xəzinədarlığı tərəfindən qabaqcadan dövlət (büdcə) öhdəliklərinin götürülməsi və bu öhdəliklər çərçivəsində satınalmalardan yaranan kreditor borcların xəzinədarlıq tərəfindən ödənilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, birinci müddəa – dövlətin malik olacağı və vahid hesaba daxil olacaq bütün vəsaitlərin, büdcə vəsaitləri hesabına aparılacaq bütün xərclərin xəzinədarlıq vasitəsilə icra edilməsini və beləliklə, bu əməliyyatları icmal büdcə balansının tərkib elementinə çevirməklə büdcənin konsolidiyası zamanı kənarlaşdırılan aradan qaldırılmasını təmin edir. İkinci müddəa isə dövlət vəsaitlərinin büdcədə nəzərdə tutulmuş təyinat və məqsədlərə yönəldilməsini təmin etməklə yanaşı büdcə təşkilatları tərəfindən alınan malları (iş və xidmətləri) əvvəlcədən yaradılmış öhdəlik çərçivəsində xəzinə uçotuna qəbul etməklə, lüzumsuz kreditor borclarının yaradılmasının qarşısını alır. Məhz bu mərhələlərin tətbiqindən sonra keçid iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan və iqtisadiyyatın inkişafına mənfi təsir göstərən ödəməmələr problemi büdcə təşkilatları üçün demək olar ki, aradan qalxmış, son zamanlar bu təşkilatlar tərəfindən mövcud tələblər çərçivəsində yaradılan kreditor borcların məbləği isə kəskin surətdə – on dəfələrlə azalmışdır.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcə və büdcədən kənar vəsaitləri üzrə maliyyə əməliyyatlarına xəzinədarlıq tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada funksional və iqtisadi təsnifata uyğun surətdə nəzarət edilməsi dövlət

satınalmaları zamanı rəqabət və təminatlı satışın formalaşmasına, büdcə vəsaitlərindən sui-istifadə olunmasının qarşısının alınmasına, ən zəruri xərclərin digər xərclərlə müqayisədə faktiki yaranmış borcların səviyyəsinə uyğun ödənilməsinə və büdcə təşkilatlarının kommunal xidmətlər üzrə yaranmış borcların vaxtında və tam ödənilməsinə imkan vermişdir.

Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi, açılan maliyyələşmə ilə vəsaitlərdən istifadə müddəti arasında məsafəni azaltmağa, maliyyə resursu olmadan mövcud kassa vəsaitləri hesabına manevr etməklə maliyyələşmə dövrünü minimuma endirməyə imkan verir ki, bu da büdcənin icrası üzrə prioritet sahələrin müəyyən edilməsi və dövlətin maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunması üçün zəmin yaradır.

Eyni zamanda, xəzinədarlığın tətbiqi hesabına dövlət vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün büdcənin səmərəsiz xərclərdən təmizlənərək təkmilləşdirilməsinə, büdcənin icrasında zəruri şəffaflığın təmin olunmasına, kvazifikal xərclərin aradan qaldırılmasına və dolayısı subsidiyaların büdcə vasitəsilə tənzimlənməsinə nail olmuşdur.

Bütün bu qeyd edilənlər son nəticədə, büdcə vəsaitlərinin yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə istifadə olunmasını, dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını, dövlət xərclərinin yalnız xəzinədarlıq tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər çərçivəsində yaranan borcların ödənilməsinə yönəldilməsini, büdcə təşkilatları tərəfindən maliyyə intizamına əməl edilməklə və təsdiq edilmiş xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş limitlər gözlənilməklə vəsaitlərdən məqsədyönlü və təyinatına görə istifadə olunmasına zəruri nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

Bu istiqamətdə nəzarəti daha da gücləndirmək, dövlət vəsaitlərindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi üzərində təsirli cari nəzarəti təmin etmək, debitor və kreditor borclarını daha çevik idarə etmək, xəzinə işlərinin keyfiyyətini daha da artırmaq məqsədilə xəzinədarlıq sisteminin kompüterləşdirilməsi, bütün maliyyə qurumlarını əhatə edən lokal şəbəkələrin yaradılması üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq işlər həyata keçirilir.

Son illərdə Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində müəyyən addımlar atılmış və bu istiqamət – dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Bu özünü – maliyyə sisteminin idarəedilməsində əyani şəkildə nümayiş etdirir. Belə ki, maliyyənin idarəedilməsi olduqca böyük həcmli informasiya kütləsinin emal olunması ilə müşayiət olunur. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas strateji məsələsi olan büdcə prosesinin həyata keçirilməsi, maliyyə sisteminin idarə edilməsində xüsusi çəkiyə malik komponentdir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət büdcəsi və icmal tətbiqi ilə mərhələlərlə həll edilərkən, informasiyaların işlənməsinin riyazi-proqram təminatı yaradılması məsələnin digər texniki tərəfləri ümumi sistemin tərkib hissəsi kimi vəhdətdə nəzərdən keçirilməlidir. Bu yanaşmanın məntiqi nəticəsi olaraq, qeyd olunan prinsip keyfiyyət və zaman baxımından nəzarətdə saxlanılmalıdır. Göstərilən amillər daxilində məsələnin həlli üçün Maliyyə Nazirliyində ilk addımlar atılmış, büdcə prosesinə uyğun informasiya sistemin idarəedilməsinin riyazi-proqram təminatı yaradılmışdır. Bu da imkan verir ki, büdcə informasiya axınlarının tənzimlənməsi operativ həllini tapsın. «Büdcə sistemi haqqında» Qanunun tələblərinə, eyni zamanda yeni yaradılmış dövlət büdcəsi təsnifatının iyerarxik tələblərinə, həmçinin büdcənin tərtibi zamanı yaranan çoxsaylı sorğulara uyğunlaşdırılması və onun bütün göstəriciləri səviyyəsində kəsişmə parametrlərinə uyğun həll alqoritmi proqram təminatında nəzərdə tutulur və yekun paketin formaları əvvəlcədən müəyyənləşdirilir.

Xəzinədarlıq yaradılandan sonra dövlət maliyyə-informasiya sisteminin yaradılması maliyyənin idarə edilməsi baxımından son dərəcə önəmli bir tədbirdir. Çünki bunun sayəsində, vahid hesablama sisteminin mövcudluğunun əsasını qoymuşdur. Ona görə də ayrı-ayrı büdcə vahidlərinin özlərinin fərdi qaydada hesablaşma hesablarının olması aradan qaldırılmışdır. Bundan başqa, bütün dövlət gəlirləri vahid bir hesabda saxlanılmalı, depon olunmalı və eyni zamanda kreditləşmənin özü də vahid hesab qaydasında aparılmalıdır. Vahid hesab qaydası gəlirlə əvəz xərclər haqqında operativ qaydada maliyyə informasiyası əldə etməyə və bunun əsasında maliyyə resurslarının operativ qaydada idarə etməyə imkan verir.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, iqtisadi sistem kəsilməz olsa da, proqnozlaşdırmanın mahiyyəti cari, gələcək vəziyyətin müqayisə faktorlarının analitik təhlili üçün geniş imkanlar yaranır ki, bu isə maliyyənin idarə olunmasının – operativ, tənzimləmə, nəzarət mərhələlərində baş verə biləcək bütün böhranlı situasiyaların və kataklizmlərin qarşısının alınmasını asanlaşdırır. Mövcud praktika göstərir ki, informasiya texnologiyalarının tətbiqi ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir və sosial sabitlik gətirir.

Maliyyə Nazirliyində növbəti büdcə ili üçün dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi olan – gəlir və xərclərin layihələri hazırlanarkən təsnifatın funksional, iqtisadi və təşkilatı təsnifatların paraqrafları səviyyəsində informasiya axınının avtomatlaşdırılması nəticəsində cari ilin dövlət büdcəsinin gözlənilən icrasına dair məlumat, həmçinin növbəti büdcə ili üzrə gəlirlərin ötən ilin faktiki və cari ilin gözlənilən nəticələri, habelə xərclərin funksional, iqtisadi və təşkilatı təsnifatlar üzrə müqaisəsi və digər informasiyalar əldə etmək mümkündür.

Dövlət və icmal büdcə layihəsinin hazırlanması kimi ölkə miqyaslı məsələnin həlli metodologiyası İKT-nin tətbiqi – maliyyənin idarəedilməsində proqnozlaşdırma və digər ehtimalların reallaşdırılmasının sınaq mərhələlərini şərtləndirməklə yanaşı, dövlətin sosial-siyasət, əhalinin sosial müdafiə sisteminin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır.

2.2. Dövlət büdcəsinin xərclərinin proqnozlaşdırılmasının təhlili

2014-cü il və sondakı 3 il üçün dövlət büdcəsi xərclərinin layihəsinin tərtibinə dünyada hələ də səngiməyən maliyyə-iqtisadi böhranın ehtimal olunan təsirləri, ölkənin əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri və gözlənilən büdcə gəlirləri nəzərə alınmaqla ehtiyatla yanaşılmışdır.

2014-cü il üçün dövlət büdcəsi xərclərinin strukturuna uyğun olaraq cari, əsaslı və dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərin optimal hədlərinə nail olmaq qarşısında duran vəzifələrə aid edilmişdir.

Sosial siyasətin davam etdirilməsi, əhalinin rifahının və yaşayış səviyyəsinin, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, 2013-cü ildə əməkhaqları, pensiyalar və digər sosial ödənişlər üzrə tətbiq edilmiş artımların maliyyə təminatı üçün tələb olunan məbləğdə büdcə vəsaiti ayırması prioritet vəzifələrindəndir.

İqtisadi və sosial islahatlara dəstək olmaq, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirmək, iqtisadi, ərzaq, ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək, investisiya və sosial proqramların, xarici borc və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı, bu sektorda yeni istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılması, sənayeləşmənin sürətləndirilməsi və sənaye istehsalının genişləndirilməsi, ölkənin enerji potensialının gücləndirilməsi və bərpa olunan enerji növlərinin yaradılması, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların verilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının stimullaşdırılması, içməli su və qaz təchizatının yaxşılaşdırılması, kanalizasiya və meliorasiya sistemlərinin yeniləşdirilməsi və müasir tələblər səviyyəsində qurulması, kənd yollarının tikintisi və bərpası üçün vəsait ayrılması təmin ediləcəkdir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, elektron hökumətin genişləndirilməsi, həyata keçirilən beynəlxalq ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni,

idman və digər tədbirlərdə ölkənin iştirakının maliyyə təminatı büdcə layihəsində əksini tapmışdır.

2014-cü ildə dünya bazarlarında rəqabətə davamlı, ölkənin daxili tələbatında əhəmiyyət kəsb edən məhsulların istehsalının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata cəlb olunacaq sərmayənin strukturunda daxili resursların payının artırılmasına, dövlət sifarişli layihələrin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsi prioritet vəzifələr sırasındadır.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinin strukturunu təkmilləşdirmək, həmin vəsaitdən daha da səmərəli istifadəyə nəzarəti gücləndirmək, dövlət zəmanəti ilə iqtisadiyyata cəlb olunan investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin istiqamətlər (sahələr) üzrə bölgüsünün prioritetliliyi, dövlət investisiya xərcləri ilə müvafiq inkişaf proqramları arasında sistemliliyi təmin etmək, investisiya xərclərinin ilk növbədə 2014-cü ildə başa çatdırılması nəzərdə tutulan layihələrə yönəltmək mühüm vəzifələrdəndir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun, tərtibi və icrası prosesinin təkmilləşdirilməsi, şəffaflılığın, səmərəliliyinin və ünvanlılığının təmin edilməsi, ortamüddətli dövrdə (2014-2017-ci illər) xərclərin ortamüddətli və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən proqramlar və so nəticəyə söykənən prinsiplər əsasında proqnozlaşdırılması daha da genişlənəcəkdir.

Büdcə xərclərinin daha çox ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edən amilə çevrilməsi, maliyyə təminatı dövlət və icmal büdcələrin vəsaiti hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin, iri maliyyə tutumlu alışların və xidmətlərin iqtisadi-maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması və bu istiqamətdə şəffaflığın daha da artırılması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi daha da sürətləndiriləcəkdir.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən və maliyyə yardımı alan təşkilatlar tərəfindən təqdim edilmiş xərclər üzrə büdcə sifarişlərinin 79,3 faizi həcmində vəsait 2014-cü il dövlət büdcəsinin xərclərində nəzərə alınmışdır ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 3,1 faiz –bənd çoxdur.

2014-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri ÜDM-in 34,3 faizi səviyyəsində nəzərdə tutulur ki, bu 2012-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 2,0 faiz-bənd çoxdur.

Kəsinin maliyyələşmə mənbələri və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan ayrılan 9337,0 mln.manat transfert nəzərə alınmaqla, 2014-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri 20063,0 mln.manat proqnozlaşdırılır ki, bu da 2012-ci ilin faktiki icra göstəricilərinə nisbətən 2646,5 mln.manat və ya 15,2 faiz, 2013-cü illə müqayisədə isə 213,0 mln.manat və yaxud 1,1 faiz çoxdur.

N.vbətə ildə də dövlət xərcləri üzrə struktur islahatlarının davam etdirilməsi, ölkənin müdafiə qüdrətinin daha da yaxşılaşdırılması, 2013-cü ildə dövlət büdcəsindən maliyyələşən və maliyyə yardımını alan təşkilatlarda çalışan işçilərin əməkhaqlarının və ölkə üzrə bir sıra sosial ödənişlərin artırılması, yeni təşkilatların fəaliyyətə başlaması (Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Fondu, Azərbaycan Polad İstehsalat Kompleksi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Gənclər Fondu, Xüsusi İqtisadi zonaların texnoparkları), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin «ASAN xidmət» mərkəzinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, bəzi təşkilatlarda ştat sayının artması (Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Dini qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında «İçərişəhər» Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası, Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğu və s.) və yenidən komplektləşdirilməsi, yeni dövlət proqramlarının təsdiq və fondların təsis edilməsi, əvvəlcədən dövlət büdcəsində nəzərdə tutulması mümkün olmayan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, dövlət müəssisələrinin zərərərinin ödənilməsi və maliyyə sağlamlaşdırılması, dövlət borclarına xidmətlə bağlı xərclər, ərzaq, dərman, cari təmir, dəftərxana və təsərrüfat malları və digər xərclər normalarının orta respublika göstəricilərinə uyğunlaşdırılması, «Avtomobil Yolları» Məqsədli Büdcə Fondunun xərclərinin artırılması və digər zəruri məsələlərin həlli üçün

vəsaitin proqnozlaşdırılması hesabına 2014-cü il dövlət büdcəsinin cari xərcləri artırılmışdır.

2014-cü il dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturuna daxil olan cari xərclərə ümumi xərclərin 54,2 faizi həcmində vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 3,9 faiz-bənd, 2012-ci ilinq faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə 887,3 mln.manat və ya 8,9 faiz çox, 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə isə 1603,8 mln.manat və yaxud 17,3 faiz çox vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Əsaslı xərclərə ümumi xərclərin 41,9 faizi həcmində vəsait ayrılmışdır. Mütləq ifadədə əsaslı xərclərə yönəldilmiş 8400,5 mln.manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə 474,6 mln.manat və yaxud 6,0 faiz çoxdur.

Dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərə ümumi xərclərin 3,9 faizi həcmində, ifadədə isə 780,5 mln.manat vəsait yönəldiləcəkdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 9525,7 mln.manatı və ya 47,5 faizi konkret proqram və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu üzə xərclər nəzərə alınmadan, dövlət büdcəsi xərclərinin 3265,7 mln.manatı məqsədli dövlət proqram və tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 421,» mln.manat və yaxud 14,8 faiz çoxdur.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq, 2014-cü il dövlət büdcəsində əsas fondara əsaslı vəsait qoyuluşu xərcləri üçün (dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu, əsas vəsaitlərin, xüsusi təyinatlı alışların həyata keçirilməsi, əsaslı tikinti, təmir və s.) 7867,5 mln.manat və ya xərclərin 39,2 faizi həcmində, əməyin ödənişi üçün 3034,7 mln.manat və ya xərclərin 15,1 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 211,8 mln.manat və ya 7,5 faiz çox), sair xərclərin (ehtiyat fondları, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədənənar xərcləri və s.) maliyyələşdirilməsi üçün 2023,7 mln.manat və ya xərclərin 10,1 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 262,0 mln.manat və ya xərclərin 3,3 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 344,4 mln.manat və ya xərclərin 2,1 dəfə çox), təşəüdlər və sosial müavinətlər

üçün 1820,3 mln.manat və ya xərclərin 9,1 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 70,1 mln.manat və ya 4,0 faiz çox), dərman, sargı ləvazimatlarının və materialların alınması üçün 176,9 mln.manat və ya xərclərin 0,9 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 8,2 mln.manat və ya 4,8 faiz çox), ərzaq məhsullarının alınması üçün 305,3 mln.manat və ya xərclərin 1,5 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 8,8 mln.manat və ya 41,5 faiz çox), kommunal və kommunikasiya xidmətləri haqqının ödənilməsi xərcləri üçün 641,0 mln.manat və ya xərclərin 3,2 faizi həcmində, digər istehlak mal və materiallarının alınması üçün (inventar və avadanlığın alınması və digər alışlar və xidmətlər) 1002,5 mln.manat və ya xərclərin 5,0 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 221,2 mln.manat və ya 28,3 faiz çox), idarələrin saxlanması üçün 479,9 mln.manat və ya xərclərin 2,4 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 31,1 mln.manat və ya 6,9 faiz çox), abadlaşma, geoloji-kəşfiyyat, topqrafiya-geodeziya axtarış və elmi tədqiqat xidmətləri haqqının ödənilməsi üçün 295,9 mln.manat və ya xərclərin 1,5 faizi həcmində (2013-cü illə müqayisədə 18,1 mln.manat və ya 6,5 faiz çox), digər xərc maddələri üzrə (icarə və muzzdlu xidmətlər, öhdəliklər, qrantlar və digər ödənişlər, bank xərcləri) 1789,% mln.manat və ya xərclərin 8,7 faizi həcmində vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun və tərtibi prosesinin təkmilləşdirilməsi, şəffaflığın, səmərəliliyinin və ünvanlılığın daha da artırılması istiqamətində işlərin davamlı olaraq 2014-cü il dövlət büdcəsi xərclərində iqtisadi təsnifatı (Sair xərclər) paraqrafı üzrə nəzərdə tutulmuş vəsaitin məbləği 2013-cü illə müqayisədə 262,0 mln.manat azalmışdır.

2013-cü il dövlət büdcəsi layihəsinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabatın və 2012-ci il dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabatın Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin komitə və plenar iclasında müzakirələri zamanı millət vəkilləri, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası tərəfindən irəli sürülmüş bir sıra təklif və tövsiyələr həllini tapmış, o cümlədən, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, yaşayış səviyyəsinin və pensiya təminatının yaxşılaşdırılması,

büdcə təşkilatlarında, əsasən sosial sferada (elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və s.) və ölkənin müdafiə və təhlükəsizliyini təmin edən orqanlarda çalışan hərbi qulluqçuların və mülki işçilərin əməkhaqlarının, ölkədə su və kanalizasiya xətlərinin çəkilişi, qazlaşma prosesinin sürətləndirilməsi üçün bu sferalara vəsait qoyuluşunun artırılması, şəhər, rayon və qəsəbə mərkəzlərində abadlıq quruculuq işlərinin genişləndirilməsi, kəndlərarası yolların tikintisi və yenidən qurulması, sosial təyinatlı lahiyələr üzrə işlərin. O cümlədən yararsız və qəza vəziyyətində olan məktəblərin və məktəbəqədər müəssisələrin, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələrinin tikintisi, əsaslı təmiri və yenidən qurulması üçün vəsaitin ayrılması, kənd təsərrüfatı sahəsinə maliyyə yardımının artırılması, uşaq bağçılığının maddi-texniki bazalarının yaxşılaşdırılması və onların müasir səviyyəyə qaldırılması, bir sıra imtiyazlı xərclərin müvafiq dərman preparatları ilə tam təminatı üçün müvafiq maliyyə vəsaitinin ayrılması və digər məsələlərin həlli məqsədi ilə 2014-cü il dövlət büdcəsinin lahiyəsində vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda, qeyri-neft gəlirlərinin artırılması, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar daxilolmalarının büdcənin gəlirinə aid edilməsi, rayon və şəhərlərin yerli gəlirlərinin artırılması hesabına onlara dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən verilən maliyyə yardımının (dotasiyasının) azaldılması istiqamətində təkliflər büdcə layihəsində nəzərə alınmışdır.

2.3. Dövlət büdcə xərclərinin iqtisadi inkişaf baxımından qiymətləndirilməsi

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar dövlətin iqtisadi funksiyaları ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İnzibati komanda iqtisadiyyatında dövlət iri mülkiyyətçi olduğu halda indi yalnız iqtisadi proseslərin əlaqələndirici və tənzimləyicisi rolunu oynayır.

Büdcə xərclərinin xüsusiyyəti, dövlətin fəaliyyət sferasında olan tələblərin ödənilməsində özünü göstərir. Dövlət xərcləri cəmiyyətin daha vacib tələblərini, məsələn, iqtisadiyyatın inkişafı, sosial müdafiə, dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsi və s kimi tədbirləri təmin etmək üçün mövcuddur.

Büdcə xərclərinin köməyi ilə dövlət maddi istehsal ilə qeyri istehsal sferası arasında pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsini idarə edir. Büdcə xərcləri, özünün bölüşdürücü xarakterinə əsasən iqtisadiyyatın və sosial proseslərin dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynamağa qadirdir.

Məlum olduğu kimi dövlət xərclərinin həcmi və strukturu ölkədə iqtisadi artımın tempinə və sosial siyasi mühitə birbaşa təsir edir. Yığılan vergilərin və digər məcburi ödənişlərin büdcə vasitəsilə düzgün bölüşdürülməsi və iqtisadi cəhətdən düzgün əsaslandırılması – vətəndaşların, ən əsası vergi ödəyicilərinin birbaşa, həm də dolaylı yolla maraqlarına toxunur. Deməli, büdcə xərclərinin şəffaflılığının və səmərəliliyinin gözlənilməsi ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına, vergidən yayınma hallarının minimuma enməsinə və vergi daxilolmalarının artımına müsbət təsir göstərir.

Cədvəldə 2005-2014-cü illər ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi haqqında məlumatlar verilmişdir. Göründüyü kimi son illərdə dövlət büdcəsi xərclərinin funksional və iqtisadi təsnifatlar səviyyəsində strukturu təkmilləşdirilmiş, ölkənin müdafiə qüdrətinin artırılması və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi strateji məsələlərə, əhəlinin sosial müdafiəsinə, əsaslı vəsait qoyuluşuna, aqrar sahənin, sahibkarlığın inkişafına üstünlük verilmişdir. Belə ki,

təkcə 2005-ci ildə dövlət büdcəsində sosialyönlü xərclərin xüsusi çəkisi 42,6 faiz təşkil etmişdir ki, onun da 17,4 faizi təhsil xərclərinə, 10,2 fizi isə sosial müdafiə xərclərinə aiddir. 2005-2014-cü illərdə dövlət büdcəsinin xərcləri 8,9 dəfə artmışdır.

Cədvəl 2

Gəlirlər və xərclər	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Gəlirlər – cəmi	2055,2	11403,0	15700,7	17281,5	19496,3	18384,0
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	317,4	590,2	715,7	813,0	859,7	882,0
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	355,4	1429,9	2134,0	2252,0	2374,8	2217,0
Torpaq vergisi	15,3	32,3	35,3	30,6	33,1	48,0
Əmlak vergisi	40,4	101,8	103,9	105,1	125,1	132,0
Əlavə dəyər vergisi	599,9	2082,5	2222,7	2366,9	2710,0	3209,0
Aksiz	141,0	514,9	480,2	531,5	593,3	874,5
Mədən vergisi	53,5	130,1	129,8	125,8	121,5	116,0
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	205,2	291,8	433,1	592,5	675,2	790,0
Digər vergilər	28,1	90,3	140,6	157,6	161,5	181,0
Sair daxilolmalar	299,0	6136,2	9305,4	10306,5	11842,1	9943,5
Xərclər – cəmi	2140,7	11765,9	15397,5	17416,5	19143,5	20063,0
O cümlədən: İqtisadiyyata	444,7	4889,9	6803,2	6960,7	8207,5	7355,1
Təhsilə	372,5	1180,8	1268,5	1453,2	1437,7	1653,4
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyətə	45,5	145,2	163,8	184,7	226,6	311,4
Səhiyyəyə	115,3	429,2	493,4	609,4	618,9	725,6
Bədən tərbiyəsinə	5,1	23,2	26,1	56,1	48,3	53,6
Sosial müdafiəyə	217,7	1108,0	1478,3	1750,7	1730,9	2044,0
Sosial təminatə	87,2	15,0	17,1	18,8	19,4	28,2
Elmə	28,8	92,8	106,1	116,7	117,0	146,8
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq	206,4	66,8	710,3	929,2	1049,3	1240,3
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidəretmə orqanlarının saxlanılmasına	123,9	303,0	281,9	342,3	349,3	526,4

Sair xərclər	493,6	2910,3	4048,8	4994,7	5338,6	5978,2
--------------	-------	--------	--------	--------	--------	--------

Büdcə xərclərinin içerisində istehsalın inkişafına büdcə xərclərinin rolunu qeyd etmək lazımdır. Bu xərclər bilavasitə dövlətin müəyyən etdiyi investisiya strategiyasının əsasında planlaşdırılır. Dövlətin investisiya strategiyasının məqsədləri aşağıdakılardır:

- infilyasiyanın qarşısının alınması, müəssisələrin və əhəlinin investisiya stimullaşdırılması;
- büdcə kəsirinin azaldılması, onun daxili mənbələr hesabına örtülməsi, daxili maliyyə vəsaitlərinə əsaslanıb istehsala investisiya qoyulması;
- investorların və səhmdarların hüquq və maraqlarının qorunması;
- işləyən müəssisələrdə büdcə maliyyələşdirilməsinin məqsədli proqramlarla həyata keçirilməsi.

Büdcə xərclərində sosial sahələrdə xərclərin əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi sosial yönümlü büdcədir. Belə ki, 2014-cü ildə ümumi xərclərin 40,7 faizi sosial xərclər, yənitəhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat, mədəniyyət, incəsənət, mənzil-komunal və s xərclərdir. Bundan əlavə icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanılması xərcləri və müdafiə xərclərinin tərkibində də sosial xərclər mövcuddur. Sosial xərclərin üstünlüyü – ilk növbədə, onun iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə bilavasitə təsirindədir. İctimai əmək bölgüsü prosesinin gücləndiyi bir şəraitdə maddi istehsal sahələrinin sosial infrastruktursuz fəaliyyəti mümkün olmazdı. Sosial infrastruktur əhəlinin şəxsi tələbatını ödəməklə yanaşı, iş qüvvəsinin təkrar istehsalı və istehsalın intensivləşdirilməsinin mühüm amilidir.

Büdcə xərcləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir edir. Bu təsir – dövlət xərclərini təmin edən maliyyə mənbələri ilə bağlıdır. Dövlət xərclərinin istehsala göstərdiyi təsir, əsasən investisiya həcmi, istehsal məsrəfləri, məşğulluq həcmi və s təsirinin məcmusundan ibarətdir.

Pensiya və müavinətlərə ayrılan vəsaitlər 2014-cü ildə büdcə xərclərinin 14,9 faizi təşkil edir və onun mütləq məbləği 2005-ci illə müqayəsədə 2,3 dəfə çoxdur.

Dövlət büdcəsi xərclərində ən əhəmiyyətli maddələrdən biri iqtisadiyyatın ayrılan vəsaitidir.

İqtisadiyyata ayrılan xərclərdə ən böyük pay – əsaslı vəsait qoyuluşu kimi ayrılır. 2014-cü ildə bu məqsəd üçün 2660,0 mln.manat ayrılmışdır ki, bu da büdcə xərclərinin 31,8 faizi, iqtisadiyyata xərclərin 36,7 faizi təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son 10 ildə (2005-2014) iqtisadiyyata əsaslı vəsait qoyuluşunun mütləq məbləği əvvəlki illər ərzində qoyulan vəsaitlərdən 1,6 dəfə çoxdur. İqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən vəsaitlərdən əhəmiyyətinə görə ikinci yeri nəqliyyat və rabitə vəsaitləri tutur. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan vəsaitlərin payı 2005-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə onun mütləq məbləği həmin ildəkindən 1,9 dəfə artıqdır.

Büdcənin sosial yönümlü tərtib edilməsi əhalinin sosial müdafiəsi baxımından nə qədər cəlbedici görünərsə də, bu siyasət ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli inkişafına zəmanət verməyə də bilər. Belə ki, sosialyönümlü xərclərin əsas hissəsini əhaliyə bu və ya digər şəkildə verilən vəsaitlər təşkil edir. Ölkə vətəndaşları da çox vaxt bu vəsaitləri zəruri tələbatları üçün istifadə edirlər. Deməli, sosialyönümlü xərclər üçün ayrılmış vəsaitlər istehsala deyil, birbaşa istehlaka yönəldilir.

Büdcə investisiya yönümlü xərclərin xüsusi çəkisinin böyük olmasının bir sıra müsbət məqamları vardır:

- ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli və davamlı inkişafına əlverişlə zəmin formalaşdırır;
- yeni istehsal sahələrinin yaradılması və yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradır.;
- gələcəkdə büdcə gəlirlərinin artırılmasına imkan verir və s.

Bu baxımdan son illər büdcəyə investisiya yönümlü xərclərin xüsusi çəkisinin artırılmasını ən mühüm nəliyyətlərdən biri hesab etmək lazımdır.

Büdcə xərclərinin idarə edilməsi dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, büdcə xərclərinin həcmi büdcə gəlirlərinin dairəsi ilə məhdudlaşdırılır. Lakin digər tərəfdən büdcə xərclərinin azaldılması da sonrakı illərdə öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də büdcə xərclərinin elə həcmi və təyinatını müəyyən etmək lazımdır ki, minimum xərclərlə sosial iqtisadi vəzifələrin həllini təmin etmiş olsun.

Dövlət xərclərinin idarə edilməsi büdcə kəsirinin və dövlət borcunun idarə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə demək olar ki, büdcə kəsiri olmayan, yaxud dövlətçilik tarixində bu hadisə ilə üzləşməyən dövlət yoxdur.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın böhranlı şəraitində iqtisadi siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri olan – tarazlı büdcənin yaradılmasına həmişə nail olmaq mümkün olmur. Xüsusilə də keçid iqtisadiyyatı şəraitində büdcə kəsiri qaçılmazdır. Başqa sözlə obyektiv zərurətdir. Maliyyə ilində dövlət büdcəsinin xərclərinin onun gəlirlərindən artıq olan hissəsi büdcə kəsiri hesab edilir.

İqtisadiyyatın böhranlı vəziyyəti işgüzar fəallığın, investisiya tələbinin yüksəldilməsi ilə aradan qaldıra bilər. Bu da öz növbəsində dövlət xərclərinin artırılması və gəlirlərinin azaldılmasını tələb edir. Dövlət xərclərinin artırılması və gəlirlərinin azaldılması tənəzzül şəraitində olan iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması məqsədinin reallaşmasına xidmət edir. Vaxtilə C.M.Keyns göstərirdi ki, iqtisadiyyatın tsiklik enmə dövründə işgüzar fəallığın canlandırılmasında büdcə kəsiri şəraitində maliyyələşmə həlledici və önəmli rolə malikdir. Göründüyü kimi belə stimullaşdırıcı iqtisadi siyasət büdcə kəsirinin yaratması zərurəti ortaya çıxarır.

FƏSİL III DÖVLƏT BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. Dövlət büdcə xərc normativlərinin təkmilləşdirilməsi

Dövlət büdcəsinin tərtibi zamanı və icra prosesində istifadə olunan normativlər qanunvericilik aktları əsasında müəyyən olunur və aşağıdakı növlərə ayrılır:

- sosial tələblərin təmin olunmasının natural göstəricilərinin pulla ifadəsindən ibarət olan maliyyə normaları (məsələn, büdcə təşkilatlarında əhalinin qida ilə, dərman vəsaitləri ilə, yumşaq inventarla təmin olunması xərclərinin normaları);

- fərdi ödəniş, normaları (məsələn, əmək haqqı dərəcəsi, müvainət, təqaüd və s normaları);

- orta statistik göstəricilər əsasında əvvəlki bir neçə il, eyni zamanda konkret dövrdə cəmiyyətin maddi-maliyyə imkanları üzrə götürülmüş normaları (məsələn, binanın saxlanması, tədris xərcləri və s normalar);

Normalar mütləq (hökumət və ya icra orqanları tərəfindən tərtib olunur) və ya fakultativ (nazirlik, baş idarələr tərəfindən tərtib olunur) ola bilər.

Büdcə normaları fərdi (ayrı-ayrı xərc növləri üzrə) və birləşdirilmiş (məcmu xərclər və ya təşkilat üzrə bütövlükdə) ola bilər.

Natural göstəricilər (xidmət edən işçilərin sayı və binanın ölçüsü və s.) və maliyyə normaları əsasında xərclərin büdcə smetası tərtib olunur.

Təhsil, səhiyyə, əmək və əhalinin sosial müdafiəsi, elm, mədəniyyət, gənclər, idman və turizm, rabitə, nəqliyyat, tikinti, yanacaq-enerji, qaz, su, aqrar sahələr və dövlət hakimiyyəti orqanlarının saxlanması üzrə xərc normaları və ştat normativləri və zəruri göstəricilərdən hesab edilir. Buna görə də müstəqillik əldə edilməsi və respublikamızda yeni iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar aidiyyət

sahələrdə yeni dərş normativlərinin hazırlanmasına və əvvəlki normativlərin təkmişşdirilməsinə nail olmuşdur.

Hazırda istifadə olunan 100-dən çox mövcud normativ dövlət büdcəsinin daha dəqiq, şəffaf, obyektiv və real tərtib olunması üçün imkan yaradılmışdır. Bu normativlər aşağıdakılardır%

- «Əqli və fiziki inkişafında qüsuru olan uşaqqlar üçün rəhbər işçilərin, inzibati təsərrüfat, tədris yardımçı və xidmətedici heyətin nümunəvi ştatları»;
- «Diplomatik dərəcələr və xarici dilləri bilməsinə görə tariflərin müəyyən edilməsi haqqında»;
- «Başa çatdırılmış tikintilərin ortalılığına icazə verilməsi haqqında»;
- «Məktəbəqədər uşaq müəssisələrində və internat məktəblərində uşaqqların saxlanılması haqqının və musiqi məktəblərində təhsil haqqının miqdarı barədə»;
- «Qocalar və əlillər üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin ümumi və ruhi əsəb internat evlərində ayaqqabılardan, geyim və dəyişək əşyalarından istifadənin norma və müddətləri»;
- «Tərkibində axşam sinifləri və qiyabi qrupları olan gündüz ümumtəhsil məktəbləri üçün əlavə ştat və əmək haqqı faiz əlavəsi haqqında»;
- «Bütün tiplərdən olan internat məktəblərində, əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqqlar üçün internat məktəblərində, uşaq evlərində, yetim və valideyin himayəsindən məhrum uşaqqlar üçün internat məktəblərində təbiiyə olunan uşaq və yeniyetmələrin geyim, ayaqqabı və yumşaq intervallarla təmin olunması norması haqqında»;
- «Təhsil ocaqlarında, xəstəxanalarda və sosial sahənin digər ictimai müəssisələrində vətəndaşların qida normaları»;
- «Tikintidə müqavilə qiymətlərinin hesablanmasında «Bazar əmsal» üsulunun tətbiq edilməsi barədə»;

- Bakı, Sumqayıt şəhərlərinin, o cümlədən Abşeron rayonunun hüdudları daxilində yaşayış sahəsi olmayan Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarına mənzil-kirayə xərclərinin ödənilməsi qaydaları barədə Təlimat;
- «Azərbaycan Respublikası dövlət ümumtəhsil məktəblərinin, litseylərin və gimnaziyalарının nümunəvi ştatı haqqında»;
- «Büdcədən maliyyələşdirilən məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin nümunəvi ştatları haqqında»
- «Təhsil sistemində olan Naxçıvan Muxtar Respublikası, respublikanın digər bölmələrində olan şəhər və rayon filimotekalarının nümunəvi ştatı haqqında»;
- «Təhsil sistemində olan rayon və şəhər (rayon bölgüsü olmayan şəhər) metodkabinələrin nümunəvi ştatı haqqında»;
- «Azərbaycan Respublikası dövlət peşə məktəblərinin və peşə litseylərinin nümunəvi ştatları haqqında»;
- «Azərbaycan Respublikası rayon (şəhər) əhalisinin sosial müdafiəsi mərkəzinin ştat vahidlərinin normativləri»;
- «İdman tədbirlərinin keçirilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi qaydaları və normaları»;
- «Tibb-sosial ekspert komissiyaları haqqında» Əsasnamə;
- «Büdcədən maliyyələşdirilən dövlət orqanlarının «Müdafiə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Prokurorluq və başqa xüsusi orqanlar istisna olmaqla», eləcə də büdcədən tam və qismən maliyyələşdirilən digər təşkilatların tabeliyində olan minik, yük, sərnişindaşıyan və xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vəsaitlərinin bir ədədi üçün yürüş və neft məhsullarının aylıq normaları;
- «Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə»
- «Ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin sifarişi əsasında yaradılmasına, onların ilk kütləvi ifə və ya nümayiş hüququnun alınmasına görə müəllif

qonorarının, yubiley, dövlət tədbirləri və xüsusi təyinatlı konsert proqramları üçün yaradıcı heyət və ifaçılara ödənilən haqqın minimum miqdarı və verilməsi Qaydaları»;

- «Maliyyə normaları «Gənclər tədbirlərinin keçirilməsi üçün büdcə vəsaitinin normativinin təsdiqi haqqında»;
- «Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar vəsaitlərin formalaşdırılması, istifadə edilməsi, uçota alınması və hesabatın təqdim olunması qaydaları haqqında» Əsasnamə;
- «Azərbaycan Respublikasında ümumi orta təhsilin dövlət standartları»;
- «Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə»;
- Azərbaycan Respublikasının konsititutsiya Məhkəməsinin hakimlərinin sosial müdafiəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında;
- Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında;
- Orta əmək haqqı hesablanarkən nəzərə alınan və alınmayan ödənclərin müəyyən edilməsi barədə;
- «Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisə, idarə və təşkilatlarda tədris məşğələlərinin aparılmasına cəlb edilən işçilərin əməyinin saathesabı ödənilməsi məbləğləri haqqında»;
- Səlahiyyət müddəti qurtarmış Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sabiq deputatına pul təminatının verilməsi qaydaları haqqında təlimat;
- «Azərbaycan Respublikası icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında»;
- «Təbii qazın satış qiymətinin respublika daxilində tənzimlənməsi barədə»;
- «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarının əmək haqlarının artırılması və bununla bağlı maliyyə tənzimlənməsi məsələləri haqqında»;
- «Diplomatik xidmət əməkdaşlarının təminat və kompensasiyaların verilməsi Qaydaları»;

- «Olimpiya oyunları, Olimpiya Programına daxil olan idman növləri üzrə Dünya və Avropa çempionatları və Kubok yarışlarında ən yüksək nəticələr göstərmiş Azərbaycan Respublikasının idmançıları və onların məşqçilərinin mükafatlandırılması haqqında»;
- İşçilərin ezamiyyə qaydaları;
- «Ezamiyyə xərclərinin normaları haqqında»;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının təhsil almaq üçün xarici ölkələrə göndərilməsi və xarici ölkə vətəndaşlarının Azərbaycanın tədris müəssisələrində təhsil almaları haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə;
- «Gecə vaxtı yerinə yetirilən iş, habelə çoxnövbəli iş rejiminə görə əmək haqqı həddinin müəyyən edilməsi barədə»;
- Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının işçilərinin və Mərkəzi Seçki Komissiyasının Katibliyi işçilərinin əmək haqlarının tənzimlənməsi haqqında;
- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında;
- Məcburi köçkünlərin ərzaq təminatı haqqında;
- Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşdırılmasının probleminin həlli haqqında;
- Elektrik enerjisi qiymətlərinin (tariflərinin) respublika daxilində tənzimlənməsi haqqında;
- «Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisə, idarə və təşkilatlarda çalışan avtomobil sürücülərinə ixtisas sinfinə görə əmək haqqına əlavənin ödənilməsi haqqında»;
- «Dövlət orqanlarında dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələrinin verilməsi Qaydaları»;
- Azərbaycan Respublikasının ali məktəb tələbələri üçün Prezident təqaüdünün təsis edilməsi haqqında;

- Ölümə səbəb olan postavaksional fəsadlara görə birdəfəlik müavinət almaq hüququ olan ailə üzvlərinin siyahısı və həmin müavinətin həmçinin təsdiq edilməsi barədə;
- «Valideynlərini itirmiş və valideyin himayəsindən məhrum uşaqların sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında»;
- Xüsusi təhsilə cəlb olunanların valideynlərinə və digər qanuni nümayəndələrinə, uşaqların xüsusi təhsil müəssisəsinə, sağlamlıq və reabilitasiya mərkəzlərinə və tibb müəssisələrinə aparıb-gətirmək üçün müavinətin həcmnin müəyyən edilməsi haqqında;
- Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında;
- Azərbaycan Aqrar-Elm Mərkəzi aparatının işçilərinin əmək haqqının tənzimlənməsi haqqında;
- İşçinin peşə xəstəliyinə tutulma ehtimalı yüksək olan iş yerlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında;
- Məskunlaşmamış qaçqın və məcburi köçkünlərə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunması ilə əlaqədar onların ödənilməsi Qaydaları;
- Peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq, ixtisasartırma dövründə vətəndaşlara verilən təqaüdün hesablanması və ödənilməsi Qaydası;
- «Dövlət orqanlarında dövlət qulluqçusuna vəzifədə qulluq stajına görə əlavə haqqın məbləğlərinin müəyyənləşdirilməsi Qaydaları»;
- «Elektrik və istilik enerjisinin, təbii qazın və suyun satıcıları ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və dövlət büdcə vəsaitlərinin baş sərəncamçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi barədə Qaydaları»;
- «Loqopedik xidmət haqqında» Əsasnamə;
- «Psixoloji-tibbi pedoqoji komissiya barədə Əsasnamə»;
- Evdə təhsil almaq hüququ verən xəstəliklərin siyahısının və evdə təhsilin təşkili Qaydaları;

- Reabilitasiya mərkəzləri haqqında Əsasnamə;
- İnteqrasiya təlimi təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları;
- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin pulsuz təhsil almaq Qaydaları;
- Stasionar şəraitdə təhsilin təşkili Qaydaları;
- «Dövlət büdcəsindən maliyyələşən idarə idarə, müəssisə və təşkilatlarda, habelə müəyyən edilmiş qaydada hüquq-mühafizə orqanlarının qərarlarına əsasən qeyri-büdcə təşkilatlarında aparılan təftiş və yoxlamalar nəticəsində aşkar edilmiş məbləğlərin bərpa hesabına əldə olunmuş vəsaitin sonrakı təyinatı, istifadəsi, habelə bərpa məbləğin növbəti maliyyələşmələr zamanı nəzərə alınması Qaydaları»;
- «Malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətlərin müəyyən edilmiş minimum məbləğindən yuxarı olduqdu, onun satınalması tərəfindən mövcud bazarı olan və ehtimal olunan qiymətinin müəyyənləşdirilmiş minimum məbləğindən aşağı olan malların (işlərin və xidmətlərin) satınalması üçün kotirovkalar sorgusundan istifadə edə bilməsi haqqında» və «Satınmada yalnız yerli malgöndərənlərin qiymətinin müəyyənləşdirilmiş məbləğindən çox olmadığı hallar istisna olmaqla, bildirişin həcmnin beynəlxalq miqyasda geniş yayılan mətbuat orqanlarında və İnternetdə dərc edilməsi haqqında» Qaydalar;
- İkinci dünya müharibəsi iştirakçılarının protez-ortopediya məmulatları, əlillərin əlil kreslo-veloarabaların, texniki və başqa reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilməsi Qaydaları;
- «İcra sənədlərinin verilməsi üçün əsas olan qərarın, habelə qanuna əsasən icra sənədi sayılan ləğv edilməsi ilə əlaqədar icraata xitam verildikdə, icra hərəkətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi Qaydaları»;
- «Əmək şəraiti ağır və zərərli olan işlərdə və iqlim şəraitinə görə işləmək üçün əlverişli olmayan iş yerlərində çalışan işçilərin əmək haqqının yüksək məbləğdə ödənilməsini təmin edən artımların (əmsalların) məbləğinin minimum miqdarının müəyyən edilməsi haqqında»;

- «Dövlət qulluqçularının mükafatlandırılmasının növləri və qaydaları haqqında Əsasnamə»;
- Kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının illik satışından redaksiyaların əldə etdikləri mənfəətdən öhdəlikləri verginin miqdarının müəyyənləşdirilməsi və 3 il ərzində bu vəsaitin hər il dövlət büdcəsindən redaksiyalara ödənilməsi Qaydaları;
- Poçt rabitəsi xidmətləri üçün tariflər;
- Əlillərin, ikinci dünya müharibəsi iştirakçılarının, şəhid ailələrinin, Çernobl AES-də qəzanın nəticələrinin köçürmə zonasında ləğv edilməsinin iştirakçılarının, eləcə də köçürülmə günü ana bətnində olan uşaqlar da daxil edilməklə, uzaqlaşdırma və köçürmə zonalarından köçürülmüş uşaqların və ya 18 yaşınadək yeniyetmələrin, habelə 1986-cı il aprelin 26-dan sonra doğulmuş Çernobl AES-də qəzanın nəticələrinin ləğv edilməsinin iştirakçısı olmuş, yaxud Çernobl qəzası nəticəsində zərər çəkmiş və birbaşa radioaktiv şüalanmaya məruz qalmaq ehtimalı olmuş valideynlərin birindən olan uşaqların, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, fəvqalədə hallarda insanların xilas edilməsində və tibbi yardım göstərilməsində iştirak edərkən ziyan çəkmiş vətəndaşların sanatoriya-kurort müalicəsi ilə təmin edilməsi qaydalarının və hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin (müddətlihəqiqi hərbi xidməthərbi qulluqçuların ailələrindən başqa) sanatoriyalarda və istirahət evlərində sanatoriya-kurort müalicəsi, panisionatlarda və turistbazarlarında istirahət üçün putyovkalarla (yollayışlırlı) təmin olunması Qaydası;
- Ehtimalı olunmuş valideynlərin birindən olan uşaqların, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların, fəvqalədə hallarda insanların xilas edilməsində və tibbi yardım göstərilməsində iştirak edərkən ziyan çəkmiş vətəndaşların və hərbi qulluqçuların və onların ailə ailə üzvlərinin (müddətlihəqiqi hərbi xidməthərbi qulluqçuların ailələrindən başqa) sanatoriyalarda və istirahət evlərində sanatoriya-kurort

müalicəsi, pansionatlarda və turistbazarlarında istirahət üçün putyovkalarla (yollayışlırlı) təmin olunması Qaydası;

- Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına göstərilən narkoloji yardımların standartlaşdırılmasının təsdiq edilməsi haqqında;
- Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin işçilərinin maddi təminatının yaxşılaşdırılması barədə;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərinin işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində çalışan işçilərin əmək haqqı sxemi barədə;
- Respublika Olimpiya İdman Litseyində Təhsil alan idmançı şagirdlər üçün qida normaları;
- Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin Məhkəmə-Tibbi Ekspertiza və Patoloji Anatomiya Elmi Təcrübü və Tədris Birliyinin bəzi məsələləri haqqında;
- Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Natariat və VVAQ İdarəsinin dövlət naoriat kontorları işçilərinin vəzifə maaşları haqqında;
- Sosial xidməit göstərilməsi ilə əlaqədar sosial işçilərin xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən xüsusi geyim və avadanlıqla təmin olunmaq və ya bunları əldə etmək və nəqliyyat xərcləri üçün pul kompensasiyası almaq Qaydası;
- Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerlərindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmamış məcburi köçkünlərə orta aylıq əmək haqqı verilməsi müddətinin uzadılması haqqında;
- Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikilməsi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair Proqramın (2003-2007) təsdiq edilməsi haqqında;

- Türkiyənin ali məktəblərində Azərbaycan Respublikasından təhsil alan tələbələrə təqaüd müəyyən edilməsi haqqında;
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatı üçün aylıq pul təminatının məbləği haqqında;
- «Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında Nümunəvi Əsasnamə»;
- Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təlim-tərbiyə və təhsil müəssisələrinin yaradılması, genişləndirilməsi, yenidən təşkili və ləğv edilməsi Qaydalaqı;
- «Təhsil müəssisələri işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında»;
- «Dövlət büdcəsindən maliyyələşən sahələrdə xərclərin proqnozlaşdırılması və maliyyə ehtiyatlarından istifadənin müvafiq məsrəf normaları vasitəsinə tənzimlənməsinə məqsədilə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun hazırlanmış şəhər, rayon mərkəzlərində, qəsəbələrdə küçələrin süpürülməsi, işıqlandırılması, yaşıllıq sahələrinə qulluq edilməsi xərclərinin Müvəqqəti Normaları»;
- «Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə Qaydaları»;
- Səhiyyə işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında;
- «Diplomatik rütbəyə görə vəzifə maaşına əlavələrin verilməsi Qaydaları»;
- Kənd, meşə, balıqçılıq, meliorasiya və su təsərrüfatları, hidrometrologiya sahələrində çalışan işçilərin əmək haqlarının artırılması haqqında;
- Minimum aylıq əmək haqqının artırılması haqqında;
- «İnzibati və yardımçı vəzifələrin Təsnifat Toplusunun təsdiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin bəzi qərarlarına dəyişikliklər edilməsi haqqında»;
- Rusiya Federasiyasında Azərbaycan Respublikasından təhsil alan aspirant və doktorantlara təqaüdün müəyyən edilməsi haqqında;

- «Qulluq üçün zəruri olan hallarda aylıq iş vaxtı norması 5 saatdan çox artırılanda işlədiyi hər saata görə dövlət qulluqçusuna ödənilən əlavə haqqın məbləğlərinin müəyyənləşdirilməsi Qaydaları»;
- «Azərbaycan Respublikasında dəniz səviyyəsindən 1500 metrdən 2000 metrədək artıq yüksəklikdə yerləşən yaşayış məntəqələrinin Siyahısı»na əlavələr edilməsi haqqında;
- Pensiya yaşına çatmasına və əlilliyinə görə könüllü işdən çıxmış və dövlət qulluğunda xidmət illərinin minimum həddinə malik olmayan dövlət qulluqçularına təyin edilən ömürlük müavinətin miqdarı haqqında;
- «İcra hakimiyyəti orqanlarında onlara həvalə edilmiş funksiyalara görə aparıcı və köməkçi bölmələrin siyahısı»;
- Dövlət qulluqçuları üçün bəzi təminatlar haqqında;
- Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən sahələrdə çalışan işçilərin vahid tarif cədvəli ilə müəyyən edilmiş aylıq tarif (vəzifə0 maaşlarının tənzimlənməsi haqqında);
- Azərbaycan Respublikasının büdcədən maliyyələşdirilən səhiyyə işçilərinin əməyinin ödənilməsi sisteminin, növlərinin və məbləğinin təsdiq edilməsi haqqında.

Göstərilən normativlərlə yanaşı, bəzi sahələr üzrə islahat proqramlarının daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün müasir tələblərə cavab verən normativlərin yenidən işlənməsinə, ayrı-ayrı xərclər üzrə dünya standartlarına cavab verə biləcək normativlərin isə hazırlanmasına ciddi ehtiyac vardır. Həmçinin xərc normativlərinin vahid bazasının olmaması, bu sahələr üzrə büdcə layihələrinin tərtibində bəzi çətinliklər yaradır. Göstərilənlərə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin tərtibi üçün hazırlanmasına ehtiyac duyulan normativləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunun tələblərinə uyğun;
- Dövlət büdcəsindən maliyyələşən idarə, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən xarigə nümayəndə heyətlərinin və ayrı-ayrı rəsmi şəxslərin

qəbulu, onlara xidmət göstərilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi qaydası və normaları;

- Baytarlıq təbabətində istifadə olunan dərman preparatlarının istifadəsi normaları;
- Avtomobil yollarının tikintisi və istismarı üzrə xərc normativləri;
- Meşə fondunun saxlanması, ekoloji, hidrometeoroloji və goloji xidmətlərin xərc normaları;
- Dövlət sifarişi ilə istehsal edilən filmlərdə məşğul olan yaradıcı işçilərə ödənilən müəllif qonaralarının və sair ödənilən haqlarının miqdarı və verilməsi qaydaları və normativləri;
- Zərərlə işləyən müəssisələrə, o cümlədən teatr-tamaşa müəssisələrinə büdcədən vəsait ayrılması ilə bağlı normalar;
- Elmi tədqiqat müəssisələrində ştat normaları;
- Turizm tədbirlərinə ayrılmış büdcə vəsaitindən istifadə qaydaları və normaları;
- Təhsil müəssisələrində çalışan işçilərə ödənilən əlavə haqların (sinif rəhbərliyi, dəftər və yazı işlərinin yoxlanılması; fənn, bölmə və metodiki komissiyalara, şöbə, tədris kabinetlərinə, tədris-təcrübə sahələrinə, tədris emalatxalarına, bədən tərbiyəsi üzrə sənfdən xaric işlərin aparılmasına rəhbərlik üçün; məktəbə (sinifə), məktəbyanı internata, bölməyə (qrupa), filiala, məktəbin tədris məsləhət məntəqəsinə, məktəbdənkənar müəssisələrin şöbələrinə rəhbərlik üçün, pedoqoji işlə əlaqəsi olmayan peşə və vəzifələri əvəz etməyə görə, əmək haqqının stavkaları və vəzifə maaşlarına əlavələrin və üstəliklərin ödənilməsi müəyyən edilməsi normativləri);
- Kitabxanaların, muzyelərin, klub müəssisələrinin və ali təhsil, orta ixtisas, xüsusi təhsil, məktəbdənkənar uşaq müəssisələrinin, uşaq evlərinin, ümumitipli internat, uşaq musiqi məktəblərinin nümunəvi ştat normaları;

- Xəstəxanalarda və digər səhiyyə müəssisələrində xəstələrə və ayrı-ayrı xəstəliklər üzrə pulsuz dərman verilməsinin norma və qaydaları, istifadə olunan yumşaq və bərk inventarlarının məsrəf normaları;
- Xəstəxanalar, poliklinikalar və ambulatoriyalar, feldşer-mama məntəqələri, təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım stansiyaları, yanköçürmə stansiyaları, vərəm xəstələri üçün sanatoriyalar, uşaq və yeniyetmələr (vərəmli olmayan) üçün sanatoriyalar, sanitariya-epidemioloji sanatoriyalar, dezinfeksiya stansiyaları, körpələr evi və digər səhiyyə müəssisələrinin ştat normativləri;
- Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan büdcədən maliyyələşdirilən bütün növ internat evləri vəndə pulsuz dərmanlardan istifadə, yumşaq və bərk inventarların məsrəf normaları.

İqtisadiyyatın bir sıra sahələri də dövlət büdcəsinin formalaşmasına bu və ya digər şəkildə təsir göstərdiyindən həmin sahələrin tənzimlənməsinə dair mövcud olan normaların təkmilləşdirilməsi, olmayan normaların, o cümlədən «Enerji istehsalında yanacaq sərfiyyatı normaları», «Yanacaq, enerji, qaz, su və digər məhsulların istehsalı və nəqli üzrə itkilərin normaları», «Əsaslı tikinti, əsaslı təmir və digər təmir işlərini aparmaq üçün normalar», «İstismar dəyərinin hesablanması metodikasının və idman qurğularının idarə haqqının qiymətlərinin təyin olunması Qaydaları», «İdman qurğularında tədbirlərin keçirilməsi üçün müqavilələrin bağlanması qaydaları haqqında Təlimat»ın və s hazırlanması zəruridir.

Bütövlükdə iqtisadiyyatın, onun tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsinin idarə olunması üçün tətbiq olunan normativlər bir qayda olaraq ayrı-ayrı sahələrin icra orqanları, büdcədən maliyyələşən təşkilatlar tərəfindən hazırlanır ki, bu da əksər hallarda dövlətçilik prinsiplərindən çox, sahə, müəssisə prinsiplərinə xidmət edir.

Bu kimi halların aradan qaldırılması üçün ayrı-ayrı sahələr üzrə normativlərin hazırlanması üçün mövcud olan müvafiq qurumların birləşdirərək Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin və ya Azərbaycan Respublikasının

Nazirlər Kabinetinin yanında Normativ Tədqiqat İnstitutunun yaradılması məqsədəuyğundur.

3.2. Bütçə xərclərinin informasiya axınının avtomatlaşdırılması

XX yüzilliyin dördüncü on illiyinin ortalarından etibarən insan cəmiyyətinin həyatına daxil olan EHM əsrin sonundu informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) kimi təsdiq etmiş və cəmiyyətin inkişafına təsir gömtərən əsas amillərdən biri olmuşdur. İKT-nin təsiri ilbəl genişlənərək dövlət strukturlarını, institutları, iqtisadi, sosial, elm, təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahələrini əhatə etmiş, bütövlükdə intsanların həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Hazırda dünya dövlətlər düzənində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr informasiya texnologiyalarının verdiyi üstünlüklərdən istifadə edir və faydalanır.

İnformasiya mühitinə istiqamətlənmiş insan fəaliyyətinin bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol olduğu artıq heç kimdə şübhə doğurmur. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının müxtəlif fəaliyyət sferalarında tətbiqinin səviyyəsi bu gün hər bir ölkənin intellektual və elmi potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və demokratiyanın inkişafını, eyni zamanda ölkələrarası informasiya mübadiləsinin – inteqrasiyanın təminini şərtləndirən əsas göstəricilərdəndir.

Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə edilməsi nəinki ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir, eyni zamanda çoxsaylı problemlərin (işsizlik, informasiyablakadasının aradan qaldırılması, elm və texnika yenilikləri və s.) həlli üçün mühüm vəsaitədir.

Təsadüfə deyildir ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası prezidenitinin Sərəcamı ilə «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Startegiya (2003-1012- ci illər)» təsdiq edilmişdir.

Son illədrə Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində müəyyən addımlar atılmış və bu istiqamət

dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Bu özünü maliyyə sisteminin idarə edilməsində əyani şəkildə nümayiş etdirir. Belə ki, maliyyənin idarə edilməsi olduqca böyük həcmli massivlərin emal olunması ilə müşayiət olunur. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas strateji məsələsi olan büdcə prosesinin həyata keçirilməsi maliyyə sisteminin idarə edilməsində xüsusi çəkiyə malik komponentdir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət və icmal büdcə sayihəsinin tərtibi və hazırlanması mərhələlərlə informasiya texnologiyalarının tətbiqi həll edilərkən, informasiyalarının işlənməsinin riyazi-proqram təminatı yaradılarkən məsələnin texniki tərəfi ümumi sistem tərkəib hissəsi kimi vəhdətdə nəzərdən keçirilməlidir. Bu yanaşmanın məntiqi nəticəsi olaraq, qeyd olunan prinsip keyfiyyət və zaman baxımından nəzarətdə saxlanılmalıdır. Göstərilən faktorlar daxilində məsələnin hallı üçün Maliyyə Nazirliyində ilk addımlar atılmış, büdcə prosesinə uyğun informasiya sisteminin idarə edilməsinin riyazi-proqram təminatı yaradılmışdır. Bu da imkan verir ki, büdcə informasiya axınlarının tənzimlənməsi operativ həllini tapsın. «Büdcə sisteminin haqqında» Qanunun tələblərinə, eyni zamanda yeni yaradılmış dövlət büdcəsi təsnifatının ierarxik tələblərinə, həmçinin büdcənin tərtibi zamanı yaranan çoxsaylı sorğulara uyğunlaşdırılması və onun bütün göstəriciləri səviyyəsindən kəsişmə parametrlərinə uyğun həll alqoritmi proqram təminatında nəzərdə tutulur və yekün paketin formaları əvvəlcədən müəyyənləşdirilir.

informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, iqtisadi sistem kəsilməz olsa da, proqnozlaşdırılmanın mahiyyəti cari, gələcək vəziyyətin müqayəsə faktorlarının analitik təhlili üçün geniş imkanlar yaranır ki, bu isə maliyyənin idarə olunmasının – operativ, tənzimlənmə, nəzarət mərhələsində baş verə biləcək bütün böhranlı situasiyalarının və kataklizimlərin qarşısının alınmasını asanlaşdırır. Mövcud praktika göstərir ki, informasiya texnologiyalarının tətbiqi ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir və sosial sabillik gətirir.

Maliyyə Nazirliyində növbəti büdcə ili üçün dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi olan gəlir və xərclərin layihələri hazırlanarkən təsnifatın funksional, iqtisadi və

təşkilatı təsnifatlarının paraqrafları səviyyəsində informasiya axınlarının avtomatlaşdırılması nəticəsində cari ilin dövlət büdcəsinin gözlənilən icrasına dair məlumat, həmçinin növbəti büdcə ili üzrə gəlirlərin ötən ilin faktiki və cari ilin gözlənilən nəticələri, habelə xərclərin funksional, iqtisadi və təşkilati təsnifatlar üzrə müqayisəsi və digər informasiyaları əldə etmək mümkündür.

Dövlət və icmal büdcə layihəsinin hazırlanması kimi ölkə miqyaslı məsələnin həlli metodologiyasına İKT-nin tətbiqi maliyyəsinin idarə edilməsində proqnozlaşdırma və digər ehtimalların reallaşdırılmasının sınaq mərhələlərini şərtləndirməklə yanaşı, dövlətin sosial siyasət, əhalinin sosial müdafiə sisteminin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Maliyyə sisteminin digər mühüm sahəsi olan xəzinədarlığın idarə olunmasını İKT-siz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu mənada qeyd etmək lazımdır ki, artıq xəzinədarlığın bütün mərhələsinin proqnozlaşdırılması prosesi başa çatdırılmış, respublikanın bir çox rayonlarında uğurla tətbiq olunur. Bununla bərabər Xəzinədarlığın İnformasiya İdarəçiliyi Sisteminin (XIİS) beynəlxalq standartlara cavab verən proqram təminatının yaradılmasının üzərində artıq işlər başlanmışdır. Belə ki, XIİS-in həyata keçirilməsinin maliyyə dəstəkliliyini öz üzərinə götürən Amerika Birləşmiş Ştatlarının İnkişaf Agentliyi (USA İD) və KARANA (CARANA) korporasiyasının vasitəsilə hazırlanması məqsədilə tender elan olunub. Texniki təchizatı isə Dünya Bankı tərəfindən reallaşdırılacaqdır.

Dünya Bankının təklif etdiyi proqram təminatının tətbiqi ilə Almaniya «SAP» şirkətinin Rusiyadakı səlahiyyətli nümayəndəliyi məşğul olacaqdır. Xəzinədarlıq sistemində axının avtomatlaşdırılması prosesi cari ilin axırınadək başa çatdırılmalıdır.

Eyni zamanda respublika miqyasında Xəzinədarlığın İnformasiya İdarəedilməsi Sisteminin lokal şəbəkəyə keçilməsinə də başlanacaqdır. Bu da maliyyənin idarə edilməsində informasiyalaşdırma məhdudiyyətinin aradan qaldırılmasına şərait yaradacaq, İKT-nin xidmətlərindən həm ölkəmiz, həm də respublikamıza maraq göstərən dünya maliyyə qurumları faydalanacaqdır.

İnformasiya axınının avtomatlaşdırılması gələcəkdə həm büdcədə xərclənmələrin və tendensiyalarınışlənməsinə, həm də büdcə vəsaitinin çevik idarə olunmasına – əməliyyatların mərkəzləşdirilmiş qaydada xəzinədarlığın vahid hesabı vasitəsilə aparılmasına imkan verəcəkdir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Maliyyə Nazirliyinin mərkəzi aparatı texnologiyalarından çoxdan istifadə edir və bəhrələnir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı haqqında Fərmanın icrası yaxın vaxtlarda keçiriləcəkdir. Bu da öz növbəsində respublikanın müəyyən nazirlikləri arasında yaradılacaq lokal şəbəkədən, məlumat bazarlarından istifadə edilməsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Milli Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi, Vergilər Nazirliyi İKT-nin verdiyi üstünlük daxilində razılaşdırılmış informasiya təması və mübadiləsinin birgə iştirakçısı olacaqdır. İKT-nin tətbiqi sferasında daha bir yenilik olacaqdır ki, bu da informasiyaların operativ ötürülməsinə, dəqiqliyinə, vaxta qənaətə, məlumatların sistemləşdirilməsinə, rəsmi statistikanın təkmilləşdirilməsinə xidmət edən vahid və kompleks informasiya bazasının yaradılması və müəyyən informasiyaların kağızla daşınmasına son qoyulmalıdır.

Bütün qeyd edilənlər onu göstərir ki, qabaqcıl dünya təcrübəsinə yönəldilmiş Milli Startegiyanın əsas məqsədi İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarından geniş istifadə etməklə ölkənin demokratik inkişafına kömək etmək və bununla da Azərbaycan beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunmasına şərait yaratmaqdır. Yaxın gələcəkdə milli startegiyanın müəyyənləşdirdiyi fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində maliyyə sisteminin idarə olunmasında effektiv, şəffaf və nəzarət oluna bilən maliyyə sferasının yaradılması, həmçinin beynəlxalq elektron informasiya məkanına inteqrasiyası təmin ediləcəkdir.

3.3. Dövlət büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

Dövlət büdcəsindən səmərəli istifadə edilə bilməsinin, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əsas və həlledici amillərindən biri də büdcə daxilolmaları və xərclərin balanslaşdırılması və optimallaşdırılması məsələsidir. Xərclərin optimallaşdırılması dedikdə eyni zamanda prioritet xərclərin xüsusi çəkisinin mümkün qədər artırılması nəzərdə tutulur. Bu işə əsasən üç amil sayəsində mümkündür: a) icmallaşdırılmış büdcədə vergilərin yığım həcmnin artırılması; b) dövlət borcuna xidmətin azaldılması; c) daxili və xarici borcların minimuma endirilməsi. Bu amillər dövlətin prioritet xərclərinin artırılması imkanları yüksəkdir. Belə olduqda büdcə xərclərinin optimal həcmi və strukturu təmin edilə bilər. Sosial –iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinin inkişafı təmin edilir.

Müstəqilliyin ilk illərində respublikanın iqtisadiyyatında müşahidə olunan geriləmələr hökuməti məcbur edir ki, 1995-ci ildən başlayaraq iqtisadi siyasətə köklü dəyişikliklər həyata keçirilsin. Həmin ildən başlayaraq ölkə daxilində siyastəin nizamlanması və Dağlıq Qarabağda atəşkəsin saxlanması üçün Azərbaycan Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Dünya Bankı (DB) tərəfindən dəstəklənən iqtisadi proqramlar həyata keçirməyə başladı. BVF-nun tövsiyyəsi ilə həyata keçirilən geniş islahatlar ölkə iqtisadiyyatına səmərəli və canlanma yaratdı. Bu proqram çərçivəsində ölkədaxili və ölkəxarici ticarət rejimləri sərbəstləşdirildi, idxalat və ixracat müəyyən ölkələrarası fərqlər aradan qaldırıldı.

Bizim zənnimizcə indiki müharibə şəraitində dövlətin maliyyə resursları prioritet sahə olan ölkənin milli təhlükəsizliyinə, əhalinin müdafiəsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilməlidir, sənayenin xammal bazasından yüksək texnika və texnologiyaya malik olan emal-istehsal sahəsinə çevrilməsinə yönəldilməlidir. Büdcə xərclərinin optimallaşdırılması üzrə həyata keçirilən hər bir tədbir son nəticədə maliyyə resurslarından səmərəli və məqsədyönlü istifadə edilməsi deməkdir. Dövlət büdcəsi yalnız o zaman əsaslandırılmış hesab edilə bilər ki, onun tətbiqi və təsdiqi zamanı bütün resurslara

və xərclərə prioritetik prinsip əsasında baxılsın. Bu prinsip hər il dövlət büdcəsinə dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Prezidentinin xüsusi fərmanları vasitəsi ilə nizamlanır və təmin edilir.

Büdcənin xərc maddələrinin tərkibinə nəzər saldıqda məlum olur ki, bunlardan bir neçəsi saxlanıla bilər və bir neçəsi də ləğv edilə bilər. Bu nəticələrə həcmi dövlət borcları üçün faizlərlə müəyyən edilən və faiz stavkalarının faiz strukturu ilə müəyyənləşdirilən faiz ödənişlərinə aid etmək olar. Bütün bunlar hökumətə maliyyə əməliyyatlarına maneə verməyə imkan vermir. Rusiya Federasiyasında 1993-cü illərin əvvəllərində dövlət borclarının kəskin artımı büdcə xərcləri üzrə əsas maddələrdən birinə çevrilmişdir və dövlət büdcəsinin ümumi xərclərinin 25 faizə qədərini təşkil edirdi.

Hazırda dövlət borclarının ödənilməsi məqsədində dövlət büdcə xərcləri üzrə dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi üzərində iş aparılır. Borcların qaytarılması və eləcə də faiz əlavələrinin ödənişi üzrə büdcə xərclərinin artırılması xüsusi təsirə malikdir. Faiz ödənişlərinin proqnozlaşdırılmasının səviyyəsi və keyfiyyətinə operativ informasiya xüsusi təsir göstərir. Operativ informasiya dövlət borclarının məbləği, daxili və xarici kreditorların mütləq obyektləri, bu borcların ödənilmə tarixləri, hər bir borcun faiz stavkaları (%-lə) və inflyasiya səviyyəsi daxildir.

İnfilyasiya mürəkkəb sosial-iqtisadi hadisədir və bazar münasibətlərinin bütün subyektləri üzrə böyük çətinliklər doğurur. Bütün subyektlər üçün onun təsiri qaçılmazdır. Qiymətlərin qalxması nəticəsində meydana gələn infilyasiya makroiqtisadi siyasətin alətlərindən biridir və dövlət tərəfindən bacarıqla istifadə və idarə edilməlidir. Əgər zəifləyən dövlətin iqtisadiyyatda sabitliyi saxlamaq üçün əldə etmiş olduğu nailiyyət kimi qəbul edilərsə, giperinfilyasiya iqtisadi inkişafın əldə edilməsi üçün qiymətin inkişaf sürətinin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasında ciddi çatışmazlıq deməkdir. Nəzarətdə saxlanılmayan infilyasiya büdcənin gəlirləri və xərclərin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasında dövlətin cəhdlərini çətinləşdirir və bəzən də heçə endirir. Dövlət büdcəsinə daxil olmaların proqnozları və planları özünü doğrultmur, nəzərdə tutulan həcmdən xeyli aşağı düşür, planlaşdırılmış xərcləri ödəmir. Belə olduqda dövlətin gözlənilməyən tədbirlərə əl

atmalı olur. Nəticədə əhalinin müəyyən bir təbəqəsinin rifahı çətinliyə məruz qalır. Bu vəziyyə özünü Azərbaycan Respublikasında 1991-93-cü illərdə göstərir.

Apardığımız tədqiqat göstərdi ki, qiymətlərin artması və infilyasiyanın yüksəlməsinə səbəb olan klassik səbəblərlə yanaşı ölkəmizdə 1889-1991-ci illərdə baş vermiş təsərrüfat dağılıqlığı ilə əlaqədar olan xüsusi bmr şərait yaranmış oldu. Ölkənin pul siyasəti tam olaraq nəzarətdən çıxdı manatın nominal dəyəri ilə real dəyəri, alıcılıq dəyəri arasında gündən günə artan, yüksələn bir fərq, uçurum yarandı. Milli valyutanın məzənnəsi görünməz dərəcədə aşağı düşdü. O zamankı hökumət orqanları iqtisadiyyatın idarə edilməsini köhnə metodundan yenisinə keçərkən kifayət qədər təcrübəsizlik və səriştəsizlik üzündən milli iqtisadiyyatı idarə edə bilmədilər, o cümlədən xarici valyutaların və milli valyutamızın mübadilə məzənnəsi barədə və infilyasiyanın irtvm surəti barədə düzgün proqnoz verə bilmədilər.

Büdcənin gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılması prosesində infilyasiyanın proqnozlaşdırılması da həyata keçirilməlidir. Bu ilkin büdcə profisitinin, ümumiyyətlə ümumi büdcə defisitinin təhlilinin mütləq şərtidir. Dövlət büdcəsinin defisiti dövlət sektorunun yığılı ilə onun investisiyası arasındakı fərq bərabərdir. Başqa sözlə desək, büdcənin defisiti onun məcmu cari gəlirləri ilə məcmu xərcləri arasındakı fərq bərabərdir. Bu defisit, kəsirlərinin ödənilməsinin yeganə iki mənbəyi mövcuddur: daxili borclar və xarici borclar. Hər hansı bir ölkə olursa olsun bu defisit maliyyələşdirilməsində imkanı olduqca məhduddur. Hər bir ölkə büdcə defisitini maliyyələşdirmək üçün ancaq bu iki mənbədən istifadə etmək məcburiyyətində qalır.

Bununla əlaqədar olaraq defisitinin ölçülməsi zərurəti yaranır ki, bu da büdcənin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması prosesinə, xüsusilə onun maliyyələşdirilməsi planına ciddi təsir göstərir. Bu dissertasiya işinin yazılmasında bizim məqsədimiz büdcə defisitlərinin ölçülməsinin bütün mövcud vasitələrini təhlil etmək deyildir. Biz ancaq o qaydalara diqqət vermişik və o vəsaitlərin üzərində dayanmışıq ki, dövlət büdcəsinin tərtibində xüsusi rol və əhəmiyyətə malikdir, büdcənin gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılması və

planlaşdırılmasında, ümumiyyətlə büdcənin əsas xarakteristikasının maliyyələşdirilməsində mütləq nəzərə alınmalıdır.

**2009-2014-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin
proqnoz göstəriciləri (milyon manat) cədvəl 3**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	12.177,0	10.015,0	10.310,5	10.309,4	11.012,3	18384,0
Dövlət büdcəsinin xərcləri	12.355,0	11.264,0	11.558,8	11.458,0	11.898,2	20063,0
Büdcə kəsiri	-178	-1.249,3	-1.278,3	-1.148,6	-885,5	-1679,0
Büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbəti %-lə	0,6	4,0	3,8	3,4	2,4	3,1

Biz cari defisiti, ilkin defisiti, əməliyyat defisitini və dövlət büdcəsinin cari defisitinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar olan bir sıra məsələlərin öyrənilməsi qarşıya məqsəd qoymuşuq. Cari büdcə defisiti (kəsiri) ümumi cari büdcə gəlirləri ilə ümumi büdcə xərcləri arasındakı fərq olaraq müəyyən edilir və dövlət yığımının həcmi bərdə ən düzgün təsəvvür verən bir vasitədir. Eyni zamanda o ölkənin ümumi yığımında hökumətin payı əks etdirir. Bir sıra xarici ölkə iqtisadçıları haqlı olaraq qeyd edirlər ki, büdcənin təhlili zamanı bu anlayışın tətbiq edilməsi demək olar ki, büdcənin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasında məhduddur. Cari defisit anlayışı kapitalla cari gəlirlər və cari xərclər arasındakı fərqi bazasında yaranır.

Milli hesablar sistemi ilə əlaqədar olaraq kapital aktivləri özündə əvvəlcə uzunmüddətli, yəni istifadə müddəti bir ildən artıq olan aktivlərin satın alınmasını ikincisi də kapitalın transfertini birləşdirir. Bütün qalan xərclər isə cari xərclərə aid edilir. Dövlətin investisiyasına aid olan əhəmiyyətli moment ümumi nöqtəyi nəzərəcə belə investisiyalar inkişafı xarakterizə edən güclü iqtisadi stimula göstəricisidir. Tədqiqat göstərir ki, əgər investisiya əsasən kapital qoyuluşuna

yönəldilirsə və əsas vəsaitin optimal vəziyyətinə xidmət etmirsə demək, məhdud investisiya resurslarından düzgün istifadə edilmir.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, tərəfimizdən nəzərdən keçirilən cari büdcə kəsiri göstəricisi özünün zahiri cəlbedici xarakterinə baxmayaraq milli makroiqtisadi balansın büdcə sferasına təsirinin təhlili üçün əsas vasitə ola bilməz. Buna görə də bu göstərici büdcənin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması üçün çox da yararlı deyildir.

İlkin büdcə kəsiri (defisit) özlüyündə büdcənin vəziyyətini faiz ödənişi nəzərə alınmadan ifadə edə bilər. Hamı tərəfindən qəbul edilən belə bir fikir mövcuddur ki, mövcuddur ki, ilkin büdcə kəsiri göstəricisi cari büdcə siyasətinin milli iqtisadiyyatın inkişafına təsirini daha düzgün ölçməyə imkan verir. Dövlətin maliyyə resurslarının ilkin balansını hesablayan zaman məcmu faiz ödənişi məcmu xərclərdən çıxılır. Lakin konseptual planda nəzərdə tutulan faiz ödənişindən çıxmaq lazım gəlir. İlkin büdcə kəsiri dövlətin büdcə siyasətinin xalis dövlət borclarına təsirinin göstəricisi kimi çıxış edir. Buna görə də ondan dövlət büdcəsi kəsirini bir səviyyədə saxlamaq aləti kimi istifadə etmək olar. Bunu aşağıdakı düsturla izah etmək olar:

$$\mathbf{\dot{I}KB = \dot{\Theta}KB - XF\ddot{O}; \quad (1)}$$

Burada: $\dot{I}KB$ – ilkin büdcə kəsiri;

$\dot{\Theta}KB$ – ənənəvi büdcə kəsiri;

$XF\ddot{O}$ – xalis faiz ödənişi.

$$\mathbf{XF\ddot{O} = MF\ddot{O} - BFD; \quad (2)}$$

Burada: $XF\ddot{O}$ – faiz ödənişi;

$MF\ddot{O}$ – məcmu faiz ödənişi;

BFD – büdcəyə faiz daxilolmaları.

Əməliyyat kəsiri ənənəvi büdcə kəsirindən onunla fərqlənir ki, o faiz ödənişinin inflyasiyanın yüksəlməsi nəticəsində meydana gələn hissəsi çıxılması ilə yaranır. Digər tərəfdən əməliyyat kəsiri ilkin kəsiri üstə gəl faiz ödənişinin həqiqi həcmi çıxılışın faiz daxilolmaları və inflyasiya faizlərinə bərabərdir. Yəni:

$$\mathbf{\dot{\Theta}DK = \dot{I}BK + MF\ddot{O} - (BFD + \dot{I}F); \quad (3)}$$

Bu bir həqiqətdir ki, ödənilməli olan dövlət borclarının real məbləği (dəyəri) infilyasiyanın təsiri ilə aşağı düşə bilər. Təcrübə göstərir ki, kreditorlar hissə-hissə ödənişləri qismən yüksək nominal faiz stavkalarında alırlar, lakin bu ödənişlərin dövlət borclarının dəyərinin aşağı düşməsindən əmələ gələn real itkilərindən aşağıdır. Ona görə ki, real həyatda bu ödəniş kapitalın geri alınmasıdır, qoyulmuş kapitalın mənfəəti deyildir. Həqiqətən də dövlət borclarına xidmət faiz ödənişi hissəsi alınmış borcun əsas hissəsinin qatılmasından başqa bir şey deyildir.

Əgər nəzər almasaq ki, kəsirin məbləği daima yüksək olur və bu həmin kəsirin ödənilməsi üçün tələb olunan maliyyələşmənin həqiqi həcmi təhrif edir. Nəticədə müəyyən olur ki, gələn maliyyə ili üçün proqnozlaşdırma və planlaşdırma işinə, dövlət büdcəsinin strukturunun dəqiq müəyyənləşdirilməsinə neqativ təsir göstərir. Bütün problemlər o zaman həll edilə bilər ki, bu proqnozları və planları işləyib hazırlayan şəxslər əməliyyat kəsirlərindən düzgün istifadə edə bilsinlər. Bu qaydanın tətbiq edilməsi Azərbaycan Respublikası üçün daha aktualdır. Ona görə ki, onun xeyli dövlət borcu vardır. Bu qayda dövlətə, hökumətə, kreditorlara imkan verir ki, hökumət orqanlarının büdcə siyasətinin təsirini istər proqnozlaşdırılan il üçün, istər cari maliyyə ili üçün müəyyənləşdirə bilsin.

Bununla əlaqədar olaraq Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, hər şeydən əvvəl Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Ümumdünya Yenidənqurma və İnkişaf Bankının maliyyə və iqtisadiyyat baxımından siyasətləri anlaşılındır. Onların Azərbaycan Respublikası hökuməti qarşısında qoyduqları prinsipial tələblərinə uyğun olaraq maliyyə-kredit fəaliyyəti gəstərmələri anlaşılındır. Əsas tələb bundan ibarətdir ki, hökumət bütün gücü ilə investisiyanın səviyyəsinə nəzarət etməli və onu mümkün olan ən aşağı səviyyədə saxlanmalıdır. Şübhəsizdir ki, respublika hökuməti 1996-1997-ci illərdən başlayaraq bu tələbləri yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilmişdir. Artıq 20 ildir ki, Respublika hökuməti infilyasiya prosesini tam nəzarət altına almış, onun yüksəlməsinin qarşısını ala bilmiş və onu mümkün olan ən aşağı səviyyədə saxlamağa nail olmuşdur.

Büdcənin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması ən mühüm əhəmiyyət büdcə kəsrinin müəyyənləşdirilməsinin komponenti deyil, onun maliyyələşdirilməsinin xarakterinə aiddir. Məlum olduğu kimi büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi mənbələri ölkənin mərkəzi bankından alınan borclar, ölkənin bank sektorundan alınan borclar, milli iqtisadiyyatın qeyri-bank sektorundan alınan borclar və xarici borcalmalar ilə məhduddur.

Çoxsaylı araşdırmalar və eləcə də Azərbaycan Respublikasının son 20 illik təcrübəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsinin bütün bu göstərdiyimiz mənbələri büclü makroiqtisadi dizbalansa gətirib çıxarır, iqtisadiyyatda artıq pul kütləsinin yaranması ilə xarakterizə olunan infilyasiya yüksəlir və nəhayət xarici və daxili borcların kütləsi sürətlə artır. Real həyatda bu amillər arasındakı qarşılıqlı əlaqə olduqca mürəkkəb olur və bir sıra problemlərlə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasının hökuməti Respublika Mərkəzi bankının hesabına büdcə kəsrini ödəməkdən imtina etməlidir. Ona görə ki, bu səmərəsiz pul kütləsi yaranmasına səbəb ola bilər.

Büdcə kəsrinin emissiya maliyyələşdirilməsi ona gətirib çıxara bilər ki, dövlət kəsrinin xeyli hissəsi nəgd pula çevrilir və infilyasiyanın yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Milli bankdan borc alınmasından imtina edilməsi bunlara əsaslanıla bilər:

- İqtisadiyyat sektoru infilyasiya vergisi «ödəyər ki,» bu da hökumətin topladığı vergini xeyli üstələyə bilər;
- Milli iqtisadiyyatın subyetləri infilyasiyanın sürəti artdıqca fiziki və hüquqi şəxslər zəifləyən milli valyutaya (manata) nisbətən dollara üstünlük verə bilər.;
- Yüksək infilyasiya şəraitində, pul vəsaitinin (manatın) real qalığının azalması şəraitində vergi ödəyən baza məhdudlaşa bilər və hökumət əvvəlki səviyyədə gəlir toplamaq üçün vergi stavkalarını yüksəltmək məcburiyyətində qala bilər.
- Ölkə özünün maliyyə iqtisadiyyat inkişafının elə bir nöqtəsinə çatmışdır ki, emissiya gəlirləri öz maksimum həddi səviyyəsindədir.

Bu da o deməkdir ki, infilyasiyanın bundan sonrakı artımı böyük əhəmiyyət kəsb etmir, lakin büdcənin nominal və real gəlirlərinin azalmasına səbəb ola bilər.

Qısa müddətli dövlət öhdəlikləri buraxılması vasitəsi ilə bank və qeyri-bank borclamaları fərdi investisiyaların səmərəli olaraq sıxışdırılmasına səbəb olur. Qısa müddətli planlaşdırma şəraitində dövlətə imkan verir ki, büdcə kəsirini müəyyən bir səviyyədə saxlaya bilsin. Lakin uzun müddətli planlaşdırmada bu neqativ hallara səbəb ola bilər. Belə bir vəziyyətdə Rusiya Federasiyası 1998-ci ildə üzvləşməli oldu. Nəticədə onlar yüksək borc faizi ödəmək məcburiyyətində qalmışdılar, borcların ödənilməsi xərcləri yüksəlmişdi, iqtisadiyyatın subyektləridövlət tərəfindən aparılan maliyyə siyasətinə öz inamlarını itirmişdilər, ona görə ki, bu siyasət özünün sabitliyini itirmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək infilyasiya şəraitində və iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi şəraitində uzun müddətli dövlət borcu öhdəliklərinə maraq aşağı düşür, onlara olan tələb heçə enir. Məcburiyyət qarşısında görülən tədbirlər iqtisadi subyektlərin dövlət ilə maliyyə münasibətlərinin deformasiyasına səbəb olur. Belə alətlərin artması dövlət xərcləri üzrə borcların artmasına gətirib çıxarır və son nəticədə dövlətin çoxsaylı kontingentlərinə borclarının özünün ödəmə qabiliyyətinin olmaması üzündən borclarının sürətli artımına səbəb olur. Ödənilməli və vaxtında ödənilə bilməyən borcların artımı dövlət təşkilatlarında əmək haqlarının ödənilməsinin çox uzun müddətə gecikdirilməsi, aşağı büdcə strukturlarına faktiki transferlərin aşağı düşməsinə, məcmu tələbata neqativ təsir göstərir. Bu vəziyyət ciddi təhlil edilməlidir, ona görə ki, vaxtı keçmiş borclar və əmək haqqının ödənilməsinin gecikdirilməsi bizim ölkəmizin şəraitində birdəfəlik proqnozlaşdırılmasın və planlaşdırılmanın pozulmasına səbəb ola bilər. Təqdirəlayiq məsələdir ki, bizim ölkəmizdə 1997-1998-ci illərdən bəri belə bir hal baş verməmişdir.

Azərbaycan respublikasında sabit və möhkəm fiskal siyasətin sabitliyi və möhkəmliyinin hamı tərəfindən qəbul edilə bilən konsepsiyası işlənilib hazırlanmışdır. Heç bir ölkədə fiskal siyasətin sabitliyi və möhkəmliyinin hamı

tərəfindən qəbul oluna biləcək konsepsiyası işlənilib hazırlanmışdır. Lakin hamı fiskal siyasətin sabitliyi və möhkəmliyi barədə bir fikirlə şərikdirlər ki, istər cari maliyyə ilində və istərsə də gələcək perspektivdə o ümumi daxili məhsula (ÜDM) nisbətən dövlət borcunun artmasına gətirib çıxarır.

Müasir dövrdə dövlət büdcəsinin defisitinin ölçülməsinin elə bir əlverişli metodu yoxdur ki, büdcə prosesinin bütün iştirakçıları qane edə bilsin. Ümumiyyətlə dünya büdcə praktikasında dövlət büdcəsinin vəziyyətinin ümumiləşdirilmiş göstəricisi onun ümumi daxili məhsula nisbəti götürülür. Tədqiqat nəticəsində bizə məlum oldu ki, büdcə defisitinin müəyyən edilməsi metodunun seçilməsinə bir sıra amillər təsir edir. Bu amillər arasında defisit xarakteri, əhatə dairəsi və miqyası, mühasibat uçotu metodu, potensial ödhəliklərin xarakteri və dövlətin qarantiyası xüsusi diqqət tələb edir.

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi büdcə xərcləri sosial və digər ehtiyacları təmin etmək və ya iqtisadi və sosial həyata müdaxilə etmək məqsədilə müəyyən üsullardan istifadə edərək həyata keçirdiyi pul xərcləridir. Bununla belə həmin xərclər heç bir gəlirləri olmadığı üçün özləri üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərini dövlət büdcəsindən alan idarə və təşkilatlarının xərcləridir. Təhsil müəssisələrinə eyni zamanda müəyyən olunmuş prinsiplərlə büdcədən hər il iri həcmdə vəsait ayrılır.

Müasir iqtisadi inkişaf səviyyəsində büdcə xərclərinin tərkibi çox müxtəlif və genişdir. Dövlət isə həmişə bu tərkibdə zəruri dəyişikliklər aparmaqla xərclərin bir qismini artırmaq, digər bir qismini isə nəzarət altına almaq siyasəti yeritməyə çalışır.

İqtisadi və sosial həyata müdaxilə məqsədi ilə iqtisadi fəaliyyətlərin istiqamətlərini dəyişdirmək və möhkəmləndirmək baxımından müasir bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə büdcə xərclərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Dövlətin iqtisadi və sosial sahələr müdaxiləsi hər zaman istər inzibati-amirlik, istərsə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində zərurətə çevrilir.

Dövlət orqanlarının həyata keçirdikləri xərclərin miqdarına hər hansı bir artım yaranırsa, deməli büdcə xərclərində artım baş verir. Büdcə xərclərinin artımına səbəb nəticə etibarilə aşağıdakı kimidir:

1. köhnə iqtisadi sistemdə bazar iqtisadiyyatına keçid.
2. pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi
3. ölkədəki və əhalinin tərkibindəki dəyişmələr.

Büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi dövlət xərclərinin dəqiq iqtisadi təhlilinin həyata keçirilməsi baxımından da gərəkli və əhəmiyyətlidir. Büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsinin iki geniş yayılmış forması vardır. Bunlar idarəetmə əlamətinə görə funksional (idarə və təşkilatlar) və iqtisadi mahiyyətə görə isə iqtisadi (xərc maddələri) təsnifləşdirmələridir. Bir neçə dəfə dəyişiklikdən zəruri yenilikdən sonra hal-hazırda edilən dəyişiklik də nəzərə alınmaqla büdcə təsnifatı ilə müvafiq proseslər həyata keçirilir.

Büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılması maliyyələşdirmə baxımından, maliyyə vəsaitinə qənaətlə görə çox vacib, zəruri və düzgünlük və dəqiqlik tələb edən bir prosesdir ki, bu da əsas etibarilə 2 mərhələdən:

1. şəbəkə-ştat-kontingent göstəricilərinin müəyyən edilməsi
2. haqq-hesab vahidləri üçün normativlərin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Bu iş üzrə də aydındır ki, son illərdə respublikamızın üzləşdiyi ağır fəlakətlər, infilyasiya, bazar iqtisadiyyatına keçid və bununla əlaqədar xüsusi ilə özəlləşdirmə və s. Digər proseslər iqtisadi böhrana gətirib çıxarmışdır ki, bir çox dəyişikliklər olmuşdur.

Xərclərin icrasına gəldikdə, aidiyyəti baxımından yuxarıda qeyd etdiyimiz vurğulamaq olar. Bir əsas şeyi də demək olar ki, hər il ayrılan külli miqdarda vəsait müəyyən istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuş və ya dürüştəşdirilmiş məbləğ formasında verilir. Lakin heç də bu məbləğ olduğu kimi icra nəzərdə tutulmuş xərc məbləğindən az olur. Bəzi hallarda müəyyən səbəblər üzündən fəvqaladə vəziyyətdə icra məbləği üstələmiş olur. Məsələn: müdafiəsində, sosial xərclərdə.

Xərclərin icrasına nəzarət maliyyənin əsas funksiyalarından biri kimi vacib və zəruridir. Belə ki, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli, qənaətlə, düzgün və təyinatı üzrə istifadəsi baxımından irəli gəlir. Hal-hazırkı vəziyyətdə isə bu məsələ daha önəmlidir. Məhz bu baxımdan bu istiqamətdə də bir çox yeniliklər olmuşdur. Belə ki, hüquqi normativ sənədlər, təlimatlar, müvafiq dövlət orqanları yaradılmalı və islahatlar aparılmalıdır. Xüsusi ilə son illərdə yaradılmış xəzinədarlıq bu işi xeyli yaxşılaşdırmışdır. Bundan başqa ayrı-ayrı orqanların müvafiq idarə və təşkilatlara nəzarəti üçün şərait yaradılmışdır.

Xərclərin maliyyələşdirilməsi büdcə sistemindən həyata keçirilməklə ənənəvi qaydada aparılır. Lakin son vaxtlar bazar iqtisadiyyatına uyğun olaraq lazımi yerlərdə uyğunlaşdırma apararaq maliyyələşdirmə prosesi aparılır. Maliyyələşdirmə smeta-maliyyə planı əsasında həyata keçirilir. Aylıq və rüblük yerinə yetirilir. Ayrı-ayrı idarə və təşkilatlar üçün xərc maddələri üzrə təyinatı üzrə həyata keçirilir.

Dövlət maliyyəsini əsas tərkib hissəsi kimi, dövlətin gəlirlərinə nəzarət edən və pul-valyuta vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləyən ən mühüm dövlət orqanı kimi xəzinədarlığın böyük rolu vardır. Xəzinədarlıq sisteminin lazımi səviyyədə fəaliyyət göstərə bilməsi və qarşısına qoyulan iqtisadi maliyyə məsələlərinin yerinə yetirilməsi ümumi iqtisadi sabitliyin və inkişafın ən mühüm şərtidir.

Bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun xərclərin növlərinə görə maliyyələşdirilməsi prosesi müəyyən zəruri dəyişikliklərlə həyata keçirilir və beləliklə maliyyə mexanizmi daha da təkmilləşdirilir. Maliyyələşdirmə zəruri dəyişikliklər edilmiş son təsnifatla müəyyən dərəcədə təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, daxili və xarici maliyyələşmə mənbəyi, büdcədən kənar vəsaitlərdən ayrı-ayrı ehtiyatlardan istifadə və s bu işdə əməli bir addımdır. Bazar iqtisadiyyatına keçidin tələblərinə uyğun olaraq özəl sferanın inkişaf və genişləndirilməsi zəruridir. Bu da maliyyələşdirmənin təkmilləşdirilməsində xüsusi ilə əsas şərtidir. Hal-hazırda məsələn, özəl məktəblər tamamilə öz xüsusi gəlirləri hesabına, dövlət ali məktəbləri isə büdcə vəsaiti hesabına, ödənişli qruplarda olan təhsil haqqları hesabına maliyyələşdirilir. Səhiyyə sahəsində bir çox xəstəxanalar, poliklinikalar və s özünü maliyyələşdirmə prinsipi ilə işləyir. İdarəetmə xərcləri də maliyyələşdirmə; bütün mülkiyyətdən olan müəssisə və təşkilatları, şirkətlərin öz vəsaiti hesabına maliyyələşdirmə.

Tədqiqatın gedişində çıxarılmış nəticələr və tədqiq olunan problem üzrə bir sıra əməli təkliflər vardır.

Büdcə xərclərinin mahiyyətindən, rolundan və əhəmiyyətindən danışmağa lüzum yoxdur. Dövlət üçün, xalq üçün əvəzsiz olan sahələrin inkişafı və təkmilləşdirilməsi daimə diqqət mərkəzində olmalıdır.

Gələcəkcə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq büdcə xərclərinin zəruri həcmi daha dəqiq müəyyənləşdirilsin.

Büdcə xərclərinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində aşağıdakı iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ştat kontingentinin sayına görə planlaşdırma;
- qeyri-dövlət təhsil sistemini də inkişaf etdirmək;

- maliyyələşdirmədə valideyn və digər təşkilatların könüllü iştirakı;
- yerli hakimiyyət orqanlarının vəsaiti hesabına müxtəlif maliyyələşmə prinsiplərinin tətbiqi;
- beynəlxalq proqramlarında iştirak etmək;
- xarici investor vəsaitlərinin respublika iqtisadiyyatına cəlb etmək;
- köməklik göstərən xarici və yerli müəssisələrə güzəştli vergi sisteminin tətbiqi ilə onların maraqlarını artırmaq;
- beynəlxalq normalara uyğun kadr hazırlığının planlaşdırılması, bu istiqamətdə müasir təhlil və proqnozlaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Respublikamızda son illərdə yaradılmış xəzinədarlığın bəzi çatışmamazlıqlarını aradan qaldırmaqla daha da təkmilləşdirmək lazımdır.

Bütün sahələrdə kompüter sistemi ilə təchiz edilməklə informasiya axınını təkmilləşdirmək lazımdır. Bu da idarə və təşkilatların müvafiq orqanlarla qarşılıqlı nəzarətinə daha da yaxşı imkan yaradacaqdır.

Ümumiyyətlə istər büdcə, istərsə də büdcədən kənar maliyyə vəsaitlərindən və ehtiyatlarından səmərəli, qənaətlə, düzgün və təyinatı üzrə istifadə edilməsi üçün bütün büdcə və təşkilatlarında sağlam, möhkəm maliyyə mexanizmi qurulmalıdır.

Milli iqtisadi və mənəvi inkişaf naminə maksimum hər cür imkanlardan istifadə etmək lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikası «Audit Xidməti haqqında» Qanun, Bakı 1994
3. Hesablamalar Palatası haqqında AR Qanunu, Bakı 1999
4. AR «Vergi Məcəlləsi» Bakı 2004
5. AR digər normativ hüquqi aktlar, Bakı 1993-2013 illər
6. B.A.Xankişiyev «Maliyyə Nəzarəti» dərs vəsaiti, Bakı 2002
7. D.A.Bağirov, M.X.Həsənli «Maliyyə» dərs vəsaiti. Bakı 2011
8. N.Novruzov, X.Hüseynov «Maliyyə» Bakı 2007
9. M.X.Əsədov, S.T.Talıbov Dövlət xərclərini idarə edilməsi və xəzinədarlığın təşkili problemləri Bakı 2005
10. N.Novruzov, E.İbrahimov Bütçə sistemi Bakı 2012
11. A.Q.Mirzəyeva «Maliyyə hüququ» dərs vəsaiti Bakı 2009
12. Н.Д.Бровкина «Основы финансового контроля», Москва 2007
13. «Аудит и финансовый анализ», журнал «6 Москва 2012
14. В.В.Ковалев «Финансы», учебник, 3-е издание, Москва 2013
15. Е.Ю. Гарачева, Л.Я.Хорина «Государственный финансовый контроль», курс лекций, Москва 2005
- 16.В.М.Родионова «Финансовый контроль», учебное пособие, Масква 2002
17. AR Maliyyə Nazirliyi internet saytı www.maliyye.gov.az
18. AR Hesablama Palatası internet saytı www.ach.gov.az
- 19.AR Vergilər nazirliyi internet saytı www.taxes.gov.az
- 20.«Audit», ucebник, Moskva 1995

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistri
Əhmədov Emil Rafael oğlunun “Azərbaycan dövlət
büdcəsinin xərclərinin səmərəliliyinin artırılması yolları”
mövzusunda magistr dərəcəsi almaq üçün dissertasiya işinin

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycan Respublikası müstəqil bir dövlət kimi özünün yeni siyasi və iqtisadi inkişaf yolunu keçmiş və inzibati idarəetmə ideyalarından imtina etmişdir. Bu da iqtisadi və sosial həyatda zəruri dəyişikliklərə səbəb olmuş, respublikada bazar iqtisadiyyatına keçidi və azad sektorun inkişaf etdirilməsi şəraitini yaratmışdır. Bu isə dövlət büdcəsinin əhəmiyyəti və rolunu heç də azaltmır, lakin onun bazar iqtisadiyyatı və sosial şəraitə uyğun olaraq bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə inkişaf etdirilməsi zərurətini irəli sürür.

Hal-hazırda respublikamızda büdcə xərclərinin çox geniş şəbəkəsi fəaliyyət göstərir. Olduqca zəruri olan geniş istiqamətdə mövcud olan ən ciddi problem büdcədən maliyyələşdirilmədən qarşıya çıxan çətinliklərdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcə xərci 2014-cü ildə 20,063 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2013-cü ilin xərclərindən 10,4 % artıqdır.

Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində zəruri maliyyə vəsaiti üçün mənbələr tapılmasında ciddi maneələr meydana çıxır. Eyni zamanda büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi və həmin vəsaitlərin xərclənməsinə maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi və yenidən qurulması zərurəti yaranır.

Bazar iqtisadiyyatı və elmi-texniki tərəqqinin getdikcə sürətlənməsi şəraitində büdcə idarə və təşkilatların fəaliyyətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, inkişafının və idarə olunmasının habelə ümumi problemin özəyində duran büdcə xərclərinin təkmilləşdirilməsi məsələsi son dərəcədə böyük əhəmiyyətə malikdir.

İndiki şəraitdə ölkənin milli-ictimai inkişafı prosesində yeni mərhələlər, bəzən çətin dərk edilə bilən, lakin mütləq və zəruri proseslər meydana çıxır ki, bunların da

həlli ölkənin sosial və iqtisadi səviyyəsindən aslıdır. Dövlət büdcəsi bu proseslərin hər biri ilə əlaqədardır. Belə ki, məlum olduğu kimi respublikada bütün sosial-mədəni tədbirlər, idarəetmə aparatı, elmin inkişafı və sair idarə və təşkilatlar hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir və gələcəkdə də bu vəziyyət cüzi bir dəyişikliklə davam edəcəkdir.

Beləliklə qeyd etdiyimiz kimi suveren respublikamızda büdcə məsələsi sisteminə də ciddi təsir göstərir və zəruri dəyişikliklərə səbəb olur. Bundan asılı olaraq da bazar iqtisadiyatı şəraitində büdcənin mahiyyəti və əhəmiyyəti, xərclərinin təsnifatı, proqnozlaşdırılması, icrası və ona maliyyə nəzarəti və sonunda xüsusən də maliyyələşdirilmənin təkmilləşdirilməsi müstəsna əhəmiyyətə malik olması ilə aktualdır.

Bazar iqtisadiyatı dövründə büdcə xərclərinin maliyyələşməsi kimi əsas və vacib bir məsələnin həyata keçirilməsi və faktiki son illərdəki maliyyələşdirmənin dinamikası və nəzərdə tutulmuş məbləğlərlə icranın vəziyyəti və istiqaməti göstərilmişdir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya üçün bu istiqamətdə vacib olan uçot və nəzarətin xüsusi rolu aydın tədqiq edilmişdir. Daha sonra bazar iqtisadiyatı tələblərinə uyğun büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri indiki vəziyyətdə mümkün qədər istifadə etməklə tədqiq edilir.

Dissertasiya işinin məqsədi. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda dövlət büdcə xərclərinin müasir vəziyyətini təhlil etmək, optimallaşdırılması və ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin səmərəsinin yüksəldilməsinə səbəb ola biləsi elmi-praktiki tədbirlər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan Respublikasında müasir dövrdə ölkənin maliyyə siyasəti, bu siyasətin icrası gedişində dövlətin, büdcə sistemi orqanlarının fəaliyyəti, ölkədə həyata keçirilmiş maliyyə sahəsində müasir təcrübədən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmeti Azərbaycan Respublikasında bütün səviyyələrdə büdcə xərclərinə aid nəzəri və praktiki problemlərin məcmusu, bu sahədə dövlət orqanlarının vəzifələrindən ibarətdir. Baxmayaraq ki, bu sahədə

ölkəmizdə son 20 ildə xeyli irəliləyişlər hiss edilir, hələ də bu sahədə öz həllini tələb edən xeyli problemlər mövcuddur.

Tədqiqatın metodoloji bazası. Tədqiqatın metodoloji bazası Azərbaycan Respublikası hökumətinin Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin qərar və qətnamələri, Milli Məclisin qərarları, müzakirə materialları, büdcə, maliyyə və vergi orqanları rəhbərləri və aparıcı mütəxəssislərin iqtisadiyyat, maliyyə və pul dövriyyəsinə aid təklif və tövsiyələrindən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılışında bir sıra Azərbaycan və xarici ölkə iqtisadçı alimlərin, monoqrafiya və məqalələrindən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işi girişdən üç fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarət olaraq yazılmışdır.

Birinci fəsildə dövlət büdcəsinin xərclərinin nəzəri və metodoloji əsasları nəzəri cəhətdən izah olunur.

İkinci fəsildə dövlət büdcə xərclərinin səmərəli təhlili araşdırılır.

Üçüncü fəsildə dövlət büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması yolları informasiya axınının avtomatlaşdırılması tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın gedişində çıxarılmış nəticələr və tədqiq olunan problem üzrə bir sıra əməli təkliflər vardır.

Dövlət üçün, xalq üçün əvəzsiz olan sahələrin inkişafı və təkmilləşdirilməsi daimə diqqət mərkəzində olmalıdır.

Gələcəkcə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq büdcə xərclərinin zəruri həcmi daha dəqiq müəyyənləşdirilsin.

Büdcə xərclərinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində aşağıdakı iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ştat kontingentinin sayına görə planlaşdırma;
- qeyri-dövlət təhsil sistemini də inkişaf etdirmək;
- maliyyələşdirmədə valideyn və digər təşkilatların könüllü iştirakı;
- yerli hakimiyyət orqanlarının vəsaiti hesabına müxtəlif maliyyələşmə prinsiplərinin tətbiqi;
- beynəlxalq proqramlarda iştirak etmək;

- xarici investor vəsaitlərinin respublika iqtisadiyyatına cəlb etmək;
- köməklik göstərən xarici və yerli müəssisələrə güzəştli vergi sisteminin tətbiqi ilə onların maraqlarını artırmaq;

-beynəlxalq normalara uyğun kadr hazırlığının planlaşdırılması, bu istiqamətdə müasir təhlil və proqnozlaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Respublikamızda son illərdə yaradılmış xəzinədarlığın bəzi çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaqla daha da təkmilləşdirmək lazımdır.

Bütün sahələrdə kompüter sistemi ilə təchiz edilməklə informasiya axınını təkmilləşdirmək lazımdır. Bu da idarə və təşkilatların müvafiq orqanlarla qarşılıqlı nəzarətinə daha da yaxşı imkan yaradacaqdır.

Ümumiyyətlə istər büdcə, istərsə də büdcədən kənar maliyyə vəsaitlərindən və ehtiyatlarından səmərəli, qənaətlə, düzgün və təyinatı üzrə istifadə edilməsi üçün bütün büdcə və təşkilatlarında sağlam, möhkəm maliyyə mexanizmi qurulmalıdır.

Milli iqtisadi və mənəvi inkişaf naminə maksimum hər cür imkanlardan istifadə etmək lazımdır.

Резюме

В диссертационной работе исследованы пути повышения эффективности расходов государственного бюджета. В нем обосновывается актуальность, цель и задачи, практическая значимость исследования, а также исследуются теоритические и методологические основы изучения эффективности расходов государственного бюджета.

На основе анализа дается современное состояние эффективности использования бюджетных средств, роль финансового контроля и ее оценки. Диссертация характеризует основные направления путей повышения эффективности расходов государственного бюджета. Определены основные направления совершенствованного финансирования отдельных видов расходов государственного бюджета.

Summary

On this dissertation researched the ways to increase the effectiveness of state budget expenditures. It substantiates the relevance, purpose and objectives, the practical significance of tically and methodological basis of studying the effectiveness of the state budget expenditures.

Based on the analysis given the current state of efficiency of budgetary funds, the role of financial control and evaluation. Thesis describes the main directions of the state budget expenditures. Also defined the main directions to improve the financing of certain types of the state budget expenditures.